

ՀԱՄՈՒ ՄԱՀՅԱՆ

Ծիլերն են դաշտում կանաչին փախիս,
Դռները բացեք, գարուն է գալիս:

Չմեռնե հալվել, դարձել է առու,
Դարձել է առու, դարձել է վրակ,

ԳԱՐՈՒՆ Է ԳԱԼԻՍ

Արաքսի հունով գնում է հեռու,
Գնում է դեպի ծովը անհատակ:
Շոգնաճ թևերը ջստով ամպին,
Կրճճին դեռ խոնավ ծվենը նրա,
Արագիլն իջել Արաքսի ափին,
Շանգստանում է մի ուրջի վրա:

Ժպտալուց առաջ բողբոջն է լալիս,
Դռները բացեք, գարուն է գալիս:

Աղբյուրներն ուրախ իրար են կանչում,
Իրար են փարվում հովերն արթնացած,
Ծաղկունքի բույր է հողն

արտաշնչում,
Մեղուն ջանդում է ակնամոմը թաց:

Մեղուն ուզում է դուրս գալ ու թռչել,
Խաղալ է ուզում արևի շողով,
Ուզում է իր նուրբ թևերը թռչել
Երազում փեսած ծաղկունքի ցողով:

Ողջ բնությունն է հրժվանքից լալիս,
Դռները բացեք, գարուն է գալիս:

Ծիծառներն անցնում փարախի
կողքից
Եվ պարուհանի փեղկին են դիպչում,
Իսկ գառը ներսում արևի շողքից
Խրտնել, անկյունից
անկյուն է թռչում:

Կանգնել է ներին փարախի դռան՝
Շեռու լեռների երազն աչքերում,
Նեղվել է հովվի սիրտը անվարան՝
Չորս պարերի մեջ էլ չի համբերում:

Լեռներն իրարու ողջուն են փալիս,
Դռները բացեք, գարուն է գալիս:
Շողն է մայրության հրժվանքից
դողում,
Թող որ հավիտյան ազատ լինի նա,
1950 թ.

Թող որ ոչ մի ծիլ չմնա հողում,
Ոչ մի հավքի բույն թափուր չմնա:

Երկինք ու երկիր մեզ ձայն են
փալիս,
- Դռները բացեք, գարուն է
գալիս...
1950 թ.

Անահիտ ԲԵՔԱՐՅԱՆ

Լևոն Պապայանը և «Զորքթաունի տղաները»

Ծնված ԹԻՄՈՒԹԵՍ ՊԱՊԱՅԱՆԻ ԲԵՔԱՐՅԱՆԻ ընտանիքում, 1915-ի Մեծ եղեռնից, ինչպես նաև հույն-թուրքական պատերազմից (1921-1922) հետո, շատ հայ որբեր տարվեցին Զորքթու (Հունաստան), որտեղ նրանց հանդեպ խնամք տարվեց բարեգործական ընկերությունների, ինչպես, օրինակ, Լոնդոնի Lord Mayor ֆոնդի կողմից: Կանադայի «Հայերի օգնության միությունը», իր կազմավորումից անմիջապես հետո, կարողացավ կանադական իշխանություններին օգնություն ստանալ հայ որբերին Զորքթուից: Կանադա տեղափոխվելու: Որբերի առաջին խումբը՝ 8-12 տարեկան հիսուս տղա, 1923-ին Լ. Պապայանի նախաձեռնությամբ բերվեց Տորոնտո: Հետագայում՝ նույն թվականին, այդ որբերը տեղավորվեցին Տորոնտոյից ոչ հեռու գտնվող Զորքթաուն գյուղաքաղաքում՝ «Հայերի օգնության միության» կողմից 23000 դոլարով գնված ագարակում: Այնուհետև Զորքթաուն բերվեց ևս 59 որբ (1924-ին՝ 40, Զորքթուի որբանոցից, իսկ 1926-ին՝ 10 և 1927-ին՝ 9, Շենլոնցից (Լիբանան)՝ օրիորդ Ֆրեդասի որբանոցից), և որբերի ընդհանուր թվաքանակը կազմեց 109 հոգի: Նշենք, որ Զորքթաունի որբերի խնամքը 3-4 տարի իրականացրեց «Հայերի օգնության միությունը», զբաղվելով կանադացիների նվիրատվությունների միջոցով: Վերոհիշյալ ագարակը այդ տարիներին հայտնի էր որպես «Հայ տղաների ագարակ», իսկ տղաներին շուտով անվանեցին «Զորքթաունի տղաներ»: Վերջիններիս հայկական կրթություն ստանալուն զգալիորեն նպաստել և օժանդակ

ԶԵՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչպես հայտնի է, Կանադայում բնակություն հաստատած առաջին հայերից էր Կանադայի առևտրական կյանքում փայլուն դիրք գրաված, կանադահայ հայտնի գորգավաճառ և անվանի հասարակական գործիչ Լևոն Պապայանը, որը մեծ դեր է խաղացել Տորոնտոյի հայ համայնքի ստեղծման ու զարգացման պատմության մեջ: Նա ծնվել է Բուրսայում, որտեղ և ստացել է նախնական կրթություն: Այնուհետև ավարտել է Կ. Պոլսի «Կալաթա Սերա» լիցեյը: 1896-ին թողնելով Թուրքիան՝ հաստատվում է Մոնրեալում, որտեղ իր քրոջ ամուսնու՝ Պողոս Գուրյանի հետ զբաղվում է արևելյան գորգերի և արվեստի գործերի առևտրով: 1902-ին Լ. Պապայանը տեղափոխվում է Տորոնտո, որտեղ գորգավաճառների ավելի ուժեղ մրցակցություն կար: Իր աշխատասիրության, հնարագիտության ու բանիմացության շնորհիվ նա կարողացավ կարճ ժամանակամիջոցում գոհացնել հաճախորդներին և գործարար կապեր հաստատել արտասահմանյան շատ շուկաների և վաճառատների հետ: Չնայած իր խիստ զբաղվածությանը, Լ. Պապայանը ծավալում է նաև լայն հասարակական ու հայրենասիրական գործունեություն: Նրա գործադրած ջանքերի ու նախաձեռնության շնորհիվ 1916-ին հիմնադրվել է Կանադայի «Հայերի օգնության միությունը» (որին իրենց գործունեության նպատակներն են բերել կանադացի շատ մեծահարուստներ), 1924-ին՝ Հայկական բա-

կատարել պարտականութան իր բաժինը:

կառարել պարտականութան իր բաժինը:

Տրուած ըլլալով Գանատայի ազնի ժողովուրդի ջերմապես համակրական վերաբերումը մեզ հանդէպ, աշխատեցայ որ՝ մէկ կողմէն տեղական թերթեր հետաքրքրուիմ մեզմով, ու միւս կողմէ՝ Գանատական ժողովուրդի այդ ինքնաբոլիս տրամադրութիւնը ավելի գործնական ու կազմակերպութեամբ մը արտահայտուի: Ուրիշներու եւ իմ կողմէ կատարուած այդ ջանքերուն արդիւնքը եղաւ Armenian Relief Association-ը, որուն իրենց գործունեականութիւնը բերին շատ կարեւոր Գանատացի հարուստներ:

-Այս ընկերութիւնը, այնուհետև շարունակուեց Լ. Պապայանը, ընդհ. պատերազմի վերջին տարիներուն, հայ կարօտեալներու ի նպաստ մէկ միջոց տուարի մօտ գումար մը հաւաքած եւ յատկացուցած է իր նպատակին:

Այս ընկերութիւնը է դարձեալ, որ, 1923 թուին, Յունաստանէն 50 հայ որբեր Գանատա փոխադրել տուաւ, եւ, այժմ, մասնաւոր ագարակ-որբանոցի մը մէջ կը դաստիարակէ զանոնք, իբր ապագայ երկրագործներ: Վերջերս, այս որբերուն եկան միանալու 40 նորեր եւս»: (Տե՛ս Լ. Պապայան, «Պատեհութիւններու արժէքը», Հ. Խաչմանյանի «Ամերիկահայ հանրագիտակ» տա-

րեգրքում, 1925, Բոստոն, էջ 350):

Եվ այսպես, 1915-ի Մեծ եղեռնից, ինչպես նաև հույն-թուրքական պատերազմից (1921-1922) հետո, շատ հայ որբեր տարվեցին Զորքթու (Հունաստան), որտեղ նրանց հանդեպ խնամք տարվեց բարեգործական ընկերությունների, ինչպես, օրինակ, Լոնդոնի Lord Mayor ֆոնդի կողմից: Կանադայի «Հայերի օգնության միությունը», իր կազմավորումից անմիջապես հետո, կարողացավ կանադական իշխանություններին օգնություն ստանալ հայ որբերին Զորքթուից: Կանադա տեղափոխվելու: Որբերի առաջին խումբը՝ 8-12 տարեկան հիսուս տղա, 1923-ին Լ. Պապայանի նախաձեռնությամբ բերվեց Տորոնտո: Հետագայում՝ նույն թվականին, այդ որբերը տեղավորվեցին Տորոնտոյից ոչ հեռու գտնվող Զորքթաուն գյուղաքաղաքում՝ «Հայերի օգնության միության» կողմից 23000 դոլարով գնված ագարակում: Այնուհետև Զորքթաուն բերվեց ևս 59 որբ (1924-ին՝ 40, Զորքթուի որբանոցից, իսկ 1926-ին՝ 10 և 1927-ին՝ 9, Շենլոնցից (Լիբանան)՝ օրիորդ Ֆրեդասի որբանոցից), և որբերի ընդհանուր թվաքանակը կազմեց 109 հոգի: Նշենք, որ Զորքթաունի որբերի խնամքը 3-4 տարի իրականացրեց «Հայերի օգնության միությունը», զբաղվելով կանադացիների նվիրատվությունների միջոցով: Վերոհիշյալ ագարակը այդ տարիներին հայտնի էր որպես «Հայ տղաների ագարակ», իսկ տղաներին շուտով անվանեցին «Զորքթաունի տղաներ»: Վերջիններիս հայկական կրթություն ստանալուն զգալիորեն նպաստել և օժանդակ

...«Զորջթառու՛նի տղաները»

ՄԻ կել են Պապայան ամուսինները: (Տորոնտոհայ բարերարուհի տիկին Փերուզ Պապայանը (Պենյան, 1891-1976) ծնվել է Կեսարիայում: Փոքր իսաակում ծնողների հետ փոխադրվել է Անգլիա, որտեղ և ստացել է սկզբնական կրթություն: 1908-ին ամուսնացել է Լ. Պապայանի հետ, փոխադրվել Տորոնտո և նվիրվել ազգագույն գործունեության):

Այստեղ արժե հիշատակել, որ Լևոն Պապայանի անուղղակի կապը Ջորջթաունի հայ տղաների հետ սկսվել է դեռևս 1921-22 թվականներին, երբ նա ստանձնել է «Հայ օգնության ֆոնդի» («The Armenian Relief Fund») փոխքարտուղարի պաշտոնը։ Այդ տարիներին նրա անխոնջ ջանքերի և առատաձեռն նվիրատվությունների շնորհիվ զգալիորեն աճեց վերոհիշյալ ֆոնդը։ Լ. Պապայանը վճռական և ազդեցիկ դեր է խաղացել 100 հայ որբ տղաների ձակարտագրի հարցում՝ նրանց Կանադա բերելու գործում։ Երբ 1922-ին «Հայերի օգնության միությունը» կազմեց իր այդ ծրագիրը, նա հասարակական կարգով նշանակվեց այդ կազմակերպության պատվավոր քարտուղար։ Հետագայում նա ցանկություն հայտնեց ավելի մոտիկացի աշխատելու տղաների հետ, ընտրվեց Ջորջթաունի հայ տղաների Տան և Ազարակի կոմիտեի անդամ, որի պարտականություններն ամմիջակամորեն առնչվում էին հայ մանչուկների հոգսերի ու բարօրության հետ։ Ինչպես հայտնի էր Լ. Պապայանը միակ հայան էր վերոհիշյալ կազմակերպությունների մեջ, և միմիայն նրան ենք պարտական, որ Ջորջթաունի տղաները հնարավորություն ստացան հայերեն սովորելու։ Այդ կազմակերպությունների հիմնական նպատակը և սկզբունքը ի սկզբանե հայ տղաներին կանոնադրի դարձնելն էր, սակայն Լ. Պապայանի գործադրած մեծ ջանքերի շնորհիվ, բազմաթիվ վիճաբանություններից, փաստարկներից ու պնդումներից, անհրաժեշտ դասագրքեր ձեռք բերելուց հետո, հնարավոր եղավ հասնել այն բանին, որ տղաները սովորեն իրենց մայրենի լեզուն։ Դա, իհարկե, հայերին օգ-

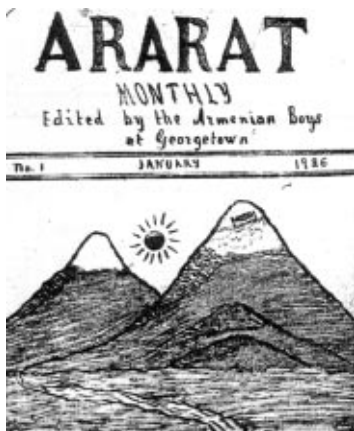
նող կազմակերպությունների կողմից մեծ զիջում էր և առաջին հերթին վկայում է Լ. Պապայանի հաստատականության, հայրենասիրության, դիվանագիտության ու հնարավորությունների մասին: Լ. Պապայանը դարձավ «Տորքթաունի տղաների» մշտական այցելուն ու մեծահոգի պաշտպանը: Նա նրանց հետ խոսում էր միայն հայերեն և անընդհատ հիշեցնում իրենց ազգի սրբության սրբոցի՝ լեզվի, գրականության, մշակույթի, հոգևոր ժառանգության մասին, որոնց համար նրանց ծնողները վճարել էին կյանքի գնով:

1926-ին «Ջորջթաունի տղաները», որպես իրենց երախտագիտության արգասիք, սկսեցին հրատարակել Կանադայում առաջին հայկական հանդեսը՝ «Արարատ» ամսագիրը (հայերեն և անգլերեն), որը ծառայում էր իբրև հաղորդակցման միջոց ավագ սերնդի և «տղաների», ինչպես նաև Օնտարիոյի ուրիշ հայկական համայնքների միջև: Երբ «Ջորջթաունի տղաների» հայերենի ուսուցիչ Ա. Ալեքսանյանը ձեռնամուխ եղավ իր այդ ազգաշունչ ծրագրի իրագործմանը, Լևոն Պապայանը դարձավ նրա ամենաեռանդուն, ամենաջերմ և, որ շատ կարևոր է, առաջին պաշտպանը: Նա քաջալերում էր այդ մտահղացմանը, ամեն կերպ աջակցում Ա. Ալեքսանյանին և նրան ցույց տալիս բարոյական ու նյութական օգնություն: Ամսագրի գոյության երկուսուկես տարվա ընթացքում Լ. Պապայանը նվիրաբերել է մոտ 1200 դոլար՝ հայերեն տպատառերով գրամեքենա և բազմացնող մեքենա ձեռք բերելու համար: Բացի դրանից, նա նվիրատվություններ է արել նաև ամսագրի բաժանորդագրության, գործունեության ծախսերի համար, որպեսզի այն չփակվի: Ընդհանրապես, Ջորջթաունի որբերի վերաբերյալ բոլոր բանակցություններում և որոշումների ընդունման գործում Լ. Պապայանը հայ խիղճն էր, որը ներկայացնում էր ոչ միայն սեփական հայացքներն ու Կանադայի հայկական համայնքների ձգտումները, այլև՝ փշուր-փշուր եղած ազգի հույսը: Նման վարքագիծը հա-

ծախ բախվում էր Ջորջթաունի հայ տղաների Տան և Ագարակի կոմիտեի օտարազգի անդամների տարամետ տեսակետներին, բայց հեռվելով իր ձկուն հայացքների տրամաբանական ու համոզիչ հիմքի վրա՝ Լ. Պապայանը կարողացավ իր քաղաքական տարածայնությունները պահել համդուրժելի մակարդակի սահմաններում:

§² ñ³ ñ³ ï |
Ñ³ Ý¹ »ëÇ Ì³ ½ÙÁ

Շնորհիվ Լ. Պապայանի գործադրած ջանքերի՝ Ջորջթաունի հայտնողիներն իրոք որ

մեծանում էին իբրև իսկական հայեր: Այդ մասին է վկայում թեկուզև այն հիշարժան փաստը, որ 1926-ին, լսելով Լենինականի երկաշարժի մասին, ինչպես շատ սփյուռքահայեր, նրանք իրենց սուղ միջոցներինց նույնպես ձեռնարկել են համազանկություն տուժածների օգտին (32,65 դոլար): Չափազանց հուզիչ է այն փաստը, որ 1926-ի նոյեմբերի 22-ին այդ առթիվ իրենց դպրոցի սրահում զումարած ժողովում որբերի անունից ելույթ ունեցող փոքրիկ ժիրայր Տայանը առաջարկել է, որպեսզի տղաները մի օր չսնվվեն և իրենց խնայածը ուղարկեն հայրենիք: Այդ առաջարկությունը տղաների կողմից ընդունվել է միաձայն, սակայն Ա. Ալեքսանյանը, գովելով տղաների անձնավիրությունը, մտցրել է ուղղում՝ մեկօրյա սնունդը կորցնել երեք օրվա ընթացքում (հերթականորեն հրաժարվելով նախաճաշից, ճաշից և ընթրիքից):

Ինչ վերաբերում է Ջորջթաունի տղաների հետագա

Ճակատագրին, ապա պետք է նշել, որ «Հայերի օգնության միությունը» 1926-ի կեսերին հրաժարվեց որբերի խնամակալությունից և նրանց հանձնեց կանադական Միացյալ եկեղեցու աշխատանքի բաժանմունքի (United Church Work Department) տնօրինությանը, որին փոխանցվեց նաև Ագարակի սեփականատիրությունը: Չնայած Լ. Պապայանի ցանկությանն ու ձգտմանը «ազարակը դարձնել, - իր իսկ խոսքերով ասած, - հայկական Վենետիկի մը, որպեսզի լինի մաքուր սրբավայր մը մեր մատաղ սերնդի դաստիարակության», Միացյալ եկեղեցին որբերին մեկուկես տարի խնամելուց հետո ցրեց, իսկ Ագարակը սկսեց օգտագործել սեփական նպատակների համար: Հետագայում, ինչպիսի հաստատությունը ագարակի 230 աքր տարածությամբ հողամասից 180 աքր վաճառեց զանազան կազմակերպությունների՝ իրեն պահելով միայն ագարակի շենքերը: Այստեղ հարկ է նշել, որ «Հայերի օգնության միության» ճակատագրական սխալն էր Ջորջթաունի Ագարակի և դրան շրջապատող հողատարածության սեփականատիրության փոխանցումը կանադական Միացյալ եկեղեցուն: Եթե չլիներ «Հայերի օգնության միության» հրաժարականը, ապա այսօր կանադահայ գաղութն ստվել քան մեկ միլիոն դոլար արժողությամբ կավածք կունենար:

Միայն վերջերս, 2008-ին, երբ հայտնի դարձավ, որ մշակվել է Ջորջթաունի ագարակատունը քանդելու ծրագիր, Տրոնտոյի Հայ դատի հանձնախումբը փորձեց բեկանել այդ ծրագիրը և սկսեց հսկայական ծախսեր գործադրել, որպեսզի հայ որբերի ագարակատունը վերածվի եղեռնի թանգարանի: Հանձնախմբի երկու տարվա հետևողական ու տքնաջան աշխատանքը տվեց իր արդյունքը. 2010-ի հունիսի 26-ին Ջորջթաունում տեղի ունեցավ պատմական իրադարձություն՝ Halton Hills-ի քաղաքապետարանը, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Արամ Ա-ի, Օնտարիոյն գործող հայկական կազմակերպությունների և եկեղեցիների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ քանդված Ջորջթաունի ագարակատունը վերածվեց հայ որբերի ագարակատան:

ցիների ներկայացուցիչների, Օստարիոյի բոլոր հայաբնակ շրջաններից ժամանած ավելի քան 700 հայորդիների, ինչպես նաև տարբեր ազգերի բազմաթիվ ներկայացուցիչների, Ջորջթաունի տղաների ժառանգների ներկայությամբ հանդես եկավ պաշտոնական հայտարարությամբ՝ Ջորջթաունի հայ որբերի ազարակատունը հռչակել որպես Կանադայի պատանական և մշակութային ժառանգության վայր: Դրանով անմահացվեց հայ որբերի հիշատակը, որոնք փրկվել էին թուրքական յաթաղանից և 1923-1927 թվականներին իրենց մանկությունն էին վերագտել այդ ազարակատան մեջ: Ի միջի այլոց, հայ որբերին Կանադա տեղափոխելու ծրագիրը Կանադայի պատմության մեջ հանդիսանում է առաջին համաշխարհային մարտափրական նախաձեռնությունը:

Վերջացնելով մեր ակնարկը Ջորջթաունի տղաների մասին, նշենք, որ նրանցից մեկը՝ Ջեկ Աբրամյանը, հայ որբերի առաջին խմբի Կանադա տեղափոխվելու 50-ամյակի կապակցությամբ գրել է «Ջորջթաունի տղաները» փաստագրական աշխատությունը («The Georgetown Boys» by Jack Abramian), որն ունեցել է երեք հրատարակություն՝ 1976-ին, 1983-ին և 2009-ին: Վերջին հրատարակությունը խմբագրել, վերամշակել և ներածությունը գրել է հայ որբերի՝ Ջորջթաունի տղայի և աղջկա զավակ Լորեն Շիրինյանը: Նշենք նաև, որ 2009-ի մարտի 15-ին՝ կիրակի օրը, ԶԳԼուսակցության հովանու ներքո գործող Համազգային հայ կրթական և մշակութային միությանը Նյու Ջերսիի մանկապատանեկական թատերախումբը Տորոնտոյի Հայ երիտասարդական կենտրոնի «Համազգային» թատերաարահում ներկայացրել է «Ջորջթաունի տղաները» երկլեզու երաժշտախառն թատերախաղը, որն սկսվել է պատանի դերասանների կողմից Ջորջթաունի տղաների առաջին՝ ազդեցիկ և հուզիչ երգի կատարումով՝

*Ճորճթաունի հայ տղաքն ենք,
Հայրենիքեն զրկուած ենք...*

Թատերախաղի հեղինակն ու բեմադրիչն էր ամերիկահայ թատերագիր, ռեժիսոր, բանաստեղծ, քիմիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Յրանտ Մարգարյանը:

«ՍԱՍՈՒՆԸ ՀՈԳՈՒ ԿԱՆՉ Է ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐԻՆ

(ê³ ëäöŸóç à³ ì Ù³ μ³ ýç ³ ßë³ ì áóãũäöŸá áýã»ñó»éäó ñ»ì á)

Ծնունդով ու արմատներով Սասնա հպարտ լեռնաշխարհից է սերում հայ վաստակաշատ ու անվանի պատմաբան Գեղամ Կիրակոսյանը:

Նրա կյանքի և գործունեության տարերգությունը հարուստ է մնայուն ձեռքբերումներով ու հաղթանակներով: Տարիներ ու տասնամյակներ շարունակ Գ. Կիրակոսյանը զբաղվել է հայրենի եզերքի՝ Սասնո աշխարհի պատմության ուսումնասիրությամբ, հանդես եկել հոգվածներով և գրական բանախոսություններով:

Նա մտադրվել էր մի ամբողջական ու համապար-
փակ աշխատությամբ ներկայացնել Սասունի ողջ
պատմությունը, նրա անցյալն ու ներկան:

Սակայն, ավաղ, վաղաժամ մահը խոչընդոտ եղավ վերոնշյալ կարևորագույն նպատակի իրագործմանը։
Հետմահու լույս տեսավ անվանի պատմաբանի «Սասուն» մենագրությունը, որը հրատարակվել է «Զանգակ-97» հրատարակչության կողմից, շքեղ ու բարձրորակ ձևավորումով։ Այն բացվում է «Սասունը Ասորեստանի և Արարատյան երկրի թագավորների արձանագրություններում» բաժնով, որում ներկայացված են Սասունի վերաբերյալ հնագույն արձանագրություն-

Ներն ու վավերական ճյուղ՝ բազմակողմ փաստարկում-
ներով, վկայակոչումներով ու գիտական վիճարկում-
ներով:

Սասնո Երկրամասում կատարված պատմաքաղաքական անցուդարձը առավել մանրամասնությամբ է քննության առնված «Սասունը IV-XV դարերում» և «Սասուն-Տարոնը թուրքիկացիների իշխանության շրջանում» ստվարածավալ բաժիններում:

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում «Սասունի տեղագրությունը» բաժինը, որով եզրափակվում է սույն աշխատությունը: Ներկայացնելով Սասնո սահմանները, հեղինակը հենվում է նաև հայ ժողովրդական «Սասնա ծռեր» էպոսի պատումների վրա: Այս առումով վկայակոչվում է մեծանուն հայագետ Մ. Աբեղյանի հետևյալ կարծիք-հիմնավորումը. «Պատումներում տեղագրությունն ավելի ճիշտ է, քանի որ Սասնո բնությունը, լեռն ու գետը, գյուղն ու վանքն ավելի ծանոթ են ամեն մի սասունցու, քան թե մշեցու ու մոկացու, էլ չենք ասում մակվեցու, այրաբաղտու կամ ապարանցու: Սասունը, լիճնելով վեպի կենտրոնը, նրա տեղագրության մասին ավելի մանրամասն, ավելի ճիշտ

Ա. անշփոթ տեղեկություններ կան ընդհանրապես բոլոր պատումների մեջ»:

Ըստ գավառականների, տրված է Սասունի ժողովրդագրական վիճակը XIX դարի վերջերին և XX դարի սկզբներին՝ մինչև 1915թ. հայոց մեծ ողբերգությունը:

Մեկ առ մեկ թվարկվում են Սասունի բնակավայրերը՝ իրենց նշանավոր կառույցներով, դպրոցներով, բնակլիմայական պայմանների նկարագրությամբ, բնակչության թվով ու զբաղմունքներով:

Ամփոփելով աշխատությունը, հեղինակը եզրահանգում է, որ Սասունում հայերը բնակվում էին անհիշելի ժամանակներից, շատ ավելի ուշ՝ XV-XVI դարերում այս երկրամասում սկսում են բնակվել եկվոր քրդական ցեղեր, լեռնաշխարհում թուրքեր չեն ապրել, նույնիսկ արսոց չկան:

Մատուցի վերաբերյալ XIX դարավերջի և XX դարասկզբի եղած տվյալները ճշգրիտ չեն, քանզի կեղծված են թուրքական պաշտոնական շրջանների կողմից:

Ըստ Գ. Կիրակոսյանի, վերոնշյալ ժամանակաշրջանում Սասանոնում եղել է մոտավորապես 540 բնակավայր, որից շուրջ 300 բնակավայրում ապրում էին միայն հայեր, իսկ մյուսներում՝ հայեր ու քրդեր խառն:

Սասունի տեղագրությունը կազմելիս հեղինակը մեծապես օգտագործում է նաև իր անձնական դիտարկումներն ու զրառումները, որը նա կատարել

ՀՀ ԳԱՍ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆ

Ներկայացնում է ՀՀ ԳԱՍ սփյուռքի բաժինը

Պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱՍ արտասահմանյան անդամ Միշիկ Հայրազատի Ղազարյանը ծնվել է Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության Հրազդան քաղաքում, 1948թ. փետրվարի 28-ին, բժիշկների ընտանիքում:

Հայրը՝ Հայրազատ Ղազարյանը, այդ տարիներին ղեկավարում էր Հայաստանի առողջապահության նախարարության Հրազդանի շրջանի առբաժինը, մայրը՝ Վանուհին Հրազդան քաղաքի գինեկուղզն էր: Մի քանի տարի անց ծնողները տեղափոխվեցին Երևան:

Միշիկը հաճախել է Երևանի Շևչենկոյի անվան N 42 դպրոցը և արդեն միջին դասարաններում աչքի էր ընկնում իր հակումներով ֆիզիկայի և մաթեմատիկայի նկատմամբ: Ղազարյան Միշիկը մեծացել է բժշկական գրականության միջավայրում, սակայն նրանց տանը կային նաև ճշգրիտ գիտությանը նվիրված գրքեր, որոնցով հետաքրքրվում էր հայրը: Բարձր դասարաններում Միշիկը հրապուրվեց այդ գրականությամբ և հոգու խորքում երազում էր ապագայում զբաղվել նավաշինությամբ կամ ինքնաթիռաշինությամբ, աչքի առաջ ունենալով МИГ ինքնաթիռների կատերեկությունը: Միշիկը երազում էր սովորել այդ տարիների լավագույն կրթական օջախ համարվող Մոսկվայի ֆիզիկա-տեխնիկական հա-

Միշիկ Ղազարյանը 1980թ. նա ստացավ ԽՍՀՄ պետական մրցանակ՝ գիտության և տեխնոլոգիայում ներդրում ունենալու համար: 2006թ. իր կատարած աշխատանքների համար Ա.Մ.Պրոխորովի անվան ինժեներական գիտությունների ակադեմիան Միշիկ Ղազարյանին պարգևատրել է Ն.Ն.Սեմյոնովի անվան մեդալով, իսկ 2007թ. նույն հաստատությունը պարգևատրել է նրան արդեն Ա.Մ.Պրոխորովի անվան մեդալով:

Ներկայումս Միշիկ Ղազարյանը աշխատում է ՌԳԱ Լեբեդևի անվ. ֆիզիկայի ինստիտուտում, որպես գիտական քարտուղար և առաջատար գիտաշխատող: Նա հեղինակ է մի շարք միջազգային արտոնագրերի, հինգ մենագրության և ավելի քան 250 գիտական հոդվածների: Միշիկ Ղազարյանի գիտական ղեկավարությամբ շուրջ մեկ տասնյակ գիտական իրենց թեկնածուական ատենախոսություններն են պաշտպանել՝ ստանալով գիտությունների թեկնածուի աստիճան:

Մ. Ղազարյանը Ա.Մ.Պրոխորովի անվան

ճարտարագիտական ակադեմիայի իսկական անդամ է (2005թ.), անդամակցում է Եվրասիական ֆիզիկոսների միության համակարգող խորհրդին: Հայ ֆիզիկոսների միության անդամ է:

Միշիկ Ղազարյանը այս տարիների ընթացքում որպես իրավիրյալ մասնագետ դասախոսություններով հանդես է եկել Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Ճապոնիայի, Հայաստանի, Ավստրալիայի, Իտալիայի, Թայվանի և այլ երկրների ֆիզիկոսների, ուսանողների համար:

Նա այս տարիներին մշտապես պահպանել է կապը մայր հայրենիքի գիտական կազմակերպությունների հետ, մասնակցել տարատեսակ ծրագրերի և իր գիտելիքները ի սպաս դրել հայրենական գիտության զարգացմանը:

Հաշվի առնելով Միշիկ Ղազարյանի գիտական, մասնակարծական, ինչպես նաև մայր հայրենիքի հետ սերտ կապերը, 2008 թվականին նա ընտրվել է ԳԱՍ արտասահմանյան անդամ:

Գնահատելով ԳԱՍ արտասահմանյան անդամ լինելու մեծ պատիվը, Միշիկ Ղազարյանը ձգտում է էլ ավելի խորացնել համագործակցությունը ՀՀ գիտակրթական կազմակերպությունների հետ:

**Գոհար ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ, պ.գ.թ. դոցենտ
ՀՀ ԳԱՍ սփյուռքի բաժնի գիտքարուղար**

Միշիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

մալսարանում: Ծնողների հավանությամբ Միշիկ Ղազարյանը որոշեց ընդունվել հենց այդ համալսարանը: Նա իր ընկերոջ՝ Գագիկ Գրիգորյանի հետ միասին մասնակցեցին քննություններին և հենց առաջին իսկ տարին ընդունվեցին հռչակավոր այդ բուհը:

Միշիկ Ղազարյանը 1970թ. ավարտեց Մոսկվայի ֆիզիկատեխնիկական համալսարանը, օպտիկա և սպեկտրոսկոպիա մասնագիտությամբ: Հետագայում նրան երաշխավորեցին՝ շարունակել կրթությունը ասպիրանտուրայում:

Միշիկ Ղազարյանը ընդունվեց ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի Լեբեդևի անվան ֆիզիկայի ինստիտուտի ասպիրանտուրան, որտեղ այդ տարիներին աշխատում էին հինգ Նոբելյան մրցանակակիրներ: Նա բավական սերտորեն շփվում էր իր նախկին դասախոսներ՝ Եմիլյուկովի, Սեմյոնովի և Չախմախչևի հետ, որոնց ազդեցությամբ էլ Մ.Ղազարյանը ուշադրությունը առավել սևեռեց քիմիական ֆիզիկայի վրա: Ասպիրանտուրա ընդունվելուց անմիջապես հետո Մ.Ղազարյանը նույն ինստիտուտում աշխատելու առաջարկ ստացավ, որը մեծ պատիվ էր երիտասարդ գիտնականի համար:

Նա սկսեց աշխատել ֆիզմաթ գիտությունների թեկնածու Գ.Գ. Պետրաշի գիտական ղեկավարության ներքո՝ աշխատանքներ իրականացնելով թեկնածուական ատենախոսության ուղղությամբ, որն էլ հաջողությամբ պաշտպանեց 1975թ. «Լազերների իմպուլսները մետաղների գոլորշու վրա» (Импульсные лазеры на парах металлов) թեմայով:

Միշիկ Ղազարյանը խորամուխ եղավ լազերային միկրոսկոպիայի, միկրոմասնիկների լազերային արագացման, նանոտեխնոլոգիայի և կենսաֆիզիկայի ոլորտում: Նա առաջիններից մեկն էր, ով հետազոտեց լազերները մետաղի գոլորշիների հիման վրա:

Տարիներն անցնում էին և Միշիկ Ղազարյանը ավելի ու ավելի էր խորամուխ լինում իր ընտրած գիտական ոլորտում: Նրա ջանքերով լազերի և օպտիկայի համադրությամբ ստացվեցին նոր կարևոր արդյունքներ: 1989թ. երկարատև գիտական աշխատանքից հետո նա պաշտպանեց դոկտորական ատենախոսությունը՝ «Էլեկտրոնիկա, այդ թվում քվանտային էլեկտրոնիկա» թեմայով: 2003թ. նրան շնորհվեց լազերային ֆիզիկայի պրոֆեսորի կոչում:

ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՍԵԼ

Վերջերս լույս տեսավ ՀՀ ԱՆ պրոֆ. Ռ. Յուլյանի անվան Արյունաբանական կենտրոնի գիտության գծով փոխտնօրեն, ԵՊՀ ֆարմ. քիմիայի ամբիոնի պրոֆեսոր, Եվրոպայի և Ռուսաստանի ԲԳ ակադեմիաների ակադեմիկոս Պ.Ա.Ղազարյանի և ՊԲ-ի հանրապետական կենտրոնի կոորդինատոր, ԵՊՀ N 2 մանկաբուժության ամբիոնի ասիստենտ Ն.Գ.Մկրտչյանի «Ժառանգական միջերկրածովային տենդի ախտաճանաչման թաղանթային ասպեկտները. բուժման հնարավոր մեխանիզմները երեխաների մոտ» գիրքը:

Բժշկագիտության, կլինիկական կենսաքիմիայի և մոլեկուլային կենսաբանության նվաճումները և զործնական բժշկության տարբեր բնագավառներում դրանց օգտագործման հնարավորությունները նոր հեռանկարներ են բացում գիտության այդ ուղղությունների զարգացման համար: Անընդհատ մեծանում է գիտության ինֆորմացիայի ծավալը, անհետաձգելի խնդիրներ են ծագում կուտակվող նոր փաստերի ամփոփման և այդ փաստերը երիտասարդ մասնագետներին տրամադրելու համար:

Գերակա գիտական ուղղությունների շրջանակներում առաջադրվող խնդիրների լուծումը պահանջում է համապատասխան մասնագիտական գրականության ստեղծում և ժամանակի պահանջներին համապատասխան ուսումնական ծրագրերի վերանայում ու գերակա ուղղությունների հիմնախնդիրների մշակում: Այդ տեսակետից միանգամայն ողջունելի է բժշկագիտության, կլինիկական կենսաքիմիայի բնագավառներում ճանաչված գիտնական, պրոֆեսոր Պ. Ա. Ղազարյանի և դոցենտ Ն. Գ. Մկրտչյանի կողմից Գերմանիայում միջազգային «LAMBERT Academic Publishing» տպարանում 2012 թ. տպագրված «Мембранные аспекты патогенеза семейной средиземноморской лихорадки. Возможные механизмы её терапии у детей» գիրքը: Այն տվյալ բնա-

գավառի բժշկագիտության զարգացման արդի փուլը ներկայացնող ինքնատիպ գիտական ժողովածու է բժիշկների, երիտասարդ գիտնականների և բժշկական բուհերի ուսանողների համար:

Հեղինակներն իրենց առջև խնդիր են դրել մեր հանրապետության համար գերակա ուղղություններից մեկը հանդիսացող պարբերական հիվանդության (ՊՀ) ախտածնության թաղանթային ասպեկտների բազմակողմանի ուսումնասիրությունը և նրանց կանոնավորման հնարավոր մեխանիզմների պարզաբանումը: Ռադիոիզոտոպային և ժամանակակից կենսաքիմիական մի շարք մեթոդների օգտագործման ճանապարհով ստացված սեփական հետազոտությունների արդյունքները համադրվում են արդի գրականության տվյալների հետ և ամփոփ ձևով ներկայացվում բժշկագիտության ոլորտի մասնագետների ուշադրությանը: Գրքում ներկայացված են ոլորտի հիմնարար սկզբունքները, որպեսզի ընթերցողը հնարավորություն ունենա լիովին յուրացնել նկարագրվող օրինաչափությունները և գնահատել գիտական նվաճումները:

Չնայած մանրամասն շարադրանքին և բերված միան-

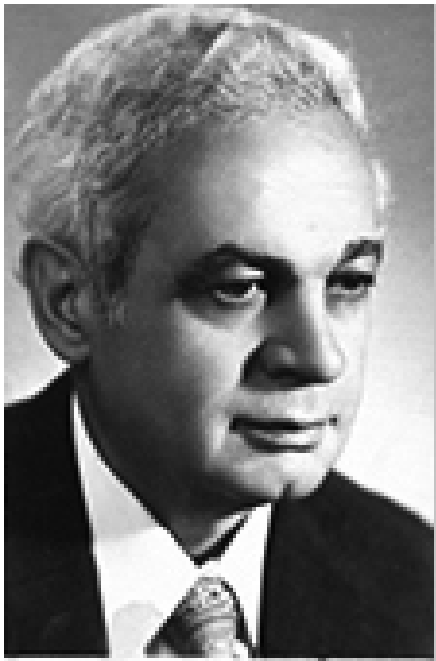
գամայն ժամանակակից բարդ տվյալներին նյութը ներկայացված է պարզ և հետաքրքիր, որը հասկանալի է անգամ այդ ոլորտի հետ նոր ծանոթացողներին: Դա զգալիորեն հեշտացնում է գրքում քննարկվող հիմնահարցերի ընկալումը:

Անհրաժեշտ են համարում ընդգծել պրոֆեսոր Պ. Ա. Ղազարյանի մեծ վաճառող հայրենական բժշկագիտության, կենսաբանության և կենսաքիմիայի զարգացման գործում: Այդ բնագավառում նրա և իր ստեղծած դպրոցի կողմից կատարված հիմնարար հետազոտությունների արդյունքներն էլ հիմք են հանդիսացել ձեռնարկելու տվյալ գիտական աշխատությունը գրելու և հրատարակելու շնորհակալ գործը:

Պետք է ընդգծել, որ հայրենական և միջազգային բժշկագիտության ու կլինիկական կենսաքիմիայի ոլորտները հարստացան ես մեկ հիմնարար ժողովածուով, ինչպիսին է Պ. Ա. Ղազարյանի «Ժառանգական միջերկրածովային տենդի ախտաճանաչման թաղանթային ասպեկտները. բուժման հնարավոր մեխանիզմները երեխաների մոտ» գիրքը, որը, ըստ էության, ուսուցողական կողմնորոշիչ ձեռնարկ է և որը նոր հեռանկարներ է բացում ՊՀ-ի պաթոգենետիկ բուժման առավել արդյունավետ մեթոդների մշակման համար: Անկասկած, այդ գիրքը շուտով մեծ ճանաչում և համբավ կունենա ԱՊՀ երկրների շահագրգիռ մասնագետների, այդ թվում՝ երիտասարդ բժիշկների շրջանում՝ դրանով իսկ նպաստելով արդի բժշկագիտության, մասնավորապես ՊՀ-ի բուժման ոլորտում գիտելիքների խորացմանը, բարձրակարգ մասնագետների պատրաստմանը:

**Է. Ե. ՆԱԶԱՐԵԹՅԱՆ
Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական
Բժշկական համալսարանի թերապևտիկ նեղ
մասնագիտությունների ամբիոնի պրոֆեսոր,
ՀՀ ԲԳԱ ակադեմիկոս, Ռուսաստանի ԲԳ և
միջազգային ինֆորմատիզացիայի
ակադեմիաների իսկական անդամ**

Սուրեն ԱՎԴԱԼԲԵԿՅԱՆ

Ս. Ավդալբեկյանը ծնվել է 1920 թվականի հունիսի 1-ին, Սուխումի քաղաքում: 1943 թ. ավարտել է Երևանի բժշկական ինստիտուտի բուժական ֆակուլտետը:

Նրա բժշկական գործունեության սկիզբը համընկել է Հայրենական մեծ պատերազմի ծանր տարիների հետ: Լինելով Մոսկվայի ռազմական շրջանի էվակոհոսպիտալի առաջատար վիրաբույժ՝ Ս. Ավդալբեկյանը ցուցաբերել է ծանալության ղեկավարի մեծագույն պատասխանատվություն և մասնագիտական բարձր պատրաստվածություն:

Զորացրումից հետո՝ 1945 թվականից, Ս. Ավդալբեկյանն աշխատել է Երևանի բժշկական ինստիտուտի ֆակուլ-

տատիվ վիրաբուժության կլինիկայում: Նա օրդինատոր-վիրաբույժի գործունեության հետ մեկտեղ ուսուցանում էր և անցկացնում գիտական հետազոտություններ:

1948 թ. Ս. Ավդալբեկյանը սկսել է զբաղվել ինսուբացիոն նարկոզով՝ դառնալով հանրապետությունում էնդոտոսխեալ նարկոզի ներդրման հիմնադիրը:

1949 թ. Ս. Ավդալբեկյանն առաջիններից է արձագանքել հեռավոր շրջաններից մեկում վիրաբուժական ծանալության բարձրացման վերաբերյալ հայրենիքի կանչին և ինքնակամ մեկնել Ղափանի շրջան, որտեղ աշխատել է գլխավոր բժիշկ և վիրաբուժական բաժանմունքի վարիչ:

1951 թ. Ս. Ավդալբեկյանը վերադարձել է Երևան, ֆակուլտատիվ թերապիայի կլինիկա, որտեղ պրոֆեսոր Ռ. Գ. Յոլյանի ղեկավարությամբ առաջին քայլերն է կատարել դեռևս չհետազոտված կրծքային վիրաբուժության ոլորտում:

1952 թ. Սուրեն Ավդալբեկյանը մրցույթով ընդունվել է Երևանի բժշկական համալսարանի ֆակուլտատիվ վիրաբուժության ամբիոն: Մոսկվայում ՄՈՆԻԿ-ում՝ պրոֆեսոր Բ. Է. Լիմբերգի կլինիկայում մասնագիտացումից հետո նա իր գիտելիքները և ունակությունները ներդրել է հայրենի բժշկագիտության զարգացման գործում:

Ամփոփելով բազմամյա գիտագործնական գործունեության փորձը՝ Ս. Ավդալբեկյանը 1956 թ. հաջողությամբ պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսություն՝ «Թոքի հիդատոցոզ էխսինակոզ», իսկ 1968 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն՝ «Բրոնխոէկտազներն ֆունկցիոնալ հետազոտման և վիրաբուժական բուժման ժամանակակից հարցերը» թեմաներով:

Հայ բժշկագիտության մեջ մեծ կշիռ ունեն Ա. Ավդալբեկյանի աշխատանքները՝ նվիրված սրտի էլեկտրամեխանիկական ակտիվությանը, սրտի լայնակի բլոկադայով հիվանդների էլեկտրաստիմուլյացիայի ուսումնասիրմանը, թոքերի կոմպենսատոր պրոցեսների ձևաբանության, արյան մակարդման և ֆիբրինոլիտիկ համակարգերի, անգիոպլոմոնոգրաֆիայի եղանակով արյան փոքր շրջանառության, արտաքին շնչառության ֆունկցիայի հետազոտմանը և այլն: Նա ԽՍՀՄ-ում առաջինն է կիրառել թոքերի սուր թարախակույտների խոռոչների տրանսպարիետալ կատետերավորումը:

Նա Երևանի բժշկական ինստիտուտին կից բժիշկների կատարելագործման ֆակուլտետի ստեղծման նախաձեռնողներից մեկն էր և ֆակուլտետի ղեկավարը:

Կարճ ժամանակաընթացքում Ա. Ավդալբեկյանի ղեկավարությամբ նշված ֆակուլտետը դարձել է միութենական նշանակությամբ հզոր գիտամանկավարժական կենտրոն, բարձր որակավորմամբ կադրերի դարբնոց, որտեղ կատարելագործվում և մասնագիտացում էին ստանում նախկին Խորհրդային Միության բժիշկները, դոկտորական և թեկնածուական թեզեր էին պաշտպանում մասնագետները:

Ս. Ավդալբեկյանի ծանալությունները բարձր են գնահատել ԽՍՀՄ և Հայաստանի կառավարությունները: Նա պարգևատրվել է «Աշխատանքային կարմիր դրոշի», «Պատվո նշան» շքանշաններով, վեց մեդալով, պատվոգրերով, արժանացել է «Հայկական ԽՍՀ վաստակավոր բժիշկ» պատվավոր կոչման:

Հանրապետության, ժողովրդի առջև ունեցած վաստակի համար առաջին անգամ մեր իրականության մեջ՝ կյանքի օրոք, Հայաստանի առողջապահության ազգային ինստիտուտը, Ա. Լ. Միքայելյանի վիրաբուժության ինստիտուտի կրծքային բաժանմունքը, «Շտապ օգնության» ԳԲԿ-ի կրծքային և երկու վիրաբուժական բաժանմունքները, որտեղ նա անցկացնում աշխատում էր մինչև կյանքին հրաժեշտ տալը, անվանակոչվել են ակադեմիկոս Ս. Ս. Ավդալբեկյանի անվամբ:

Վիրաբուժության նահապետ Սուրեն Ավդալբեկյանի անունը միշտ վառ կմնա նրա գործընկերների ու սաների, ինչպես նաև հազարավոր ապաքինված հիվանդների սրտերում: Տաղանդավոր վիրաբույժի ու գիտնականի ներդրումը հայ բժշկագիտության ամուր հիմքերից մեկը կմնա:

ՀՀ առողջապահության նախարարություն
ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա
«Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ» բժշկական կենտրոն

Բաբկեն ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հայրենական գիտությունը ծանր կորուստ կրեց: Երկարատև հիվանդությունից հետո կյանքից հեռացավ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱՍ թղթակից անդամ Բաբկեն Հարությունի Հարությունյանը: Ավարտելով մայր բուհը, Բ. Հարությունյանը 1968 թ. պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսություն: Տարիների գիտահետազոտական տքնաջան պրպտումների արգասիք «Մեծ Հայքի վարչաքաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացույցի» (արևմտյան և հարավային աշխարհներ)» դոկտորական ատենախոսությունը պաշտպանել է 1993 թ.: 2005 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում, 2006 թ. ընտրվել է ՀՀ ԳԱՍ թղթակից անդամ:

Բ. Հարությունյանին բնորոշ է ինչպես թեմատիկ, այնպես էլ ժամանակագրական առումով գիտական հետաքրքրությունների ընդգրկում շրջանակ: Դրա հիմքում ընկած են պատմաաշխարհագրական հիմնարար գիտելիքները, աղբյուրագիտական ու լեզվագիտական բարձր պատրաստությունը և հետազոտական ու վերլուծական անուրանալի ձիրքը: Գիտական անաչառությունը, պատմագիտական մտածողությունը և տարածաշրջանի պատմության քաջ իմացությունը Բ. Հարությունյանին գերծ էին պահում իսկական գիտնականին խորթ գավառական հայրենասիրությունից, ինչը նրա կարևոր առավելությունն էր: Գիտնականի գիտահետազոտական տքնաջան որոնումների արգասիքն է նրա ծանրակշիռ գիտական վաստակը:

Գիտահետազոտական գործունեության սկզբնական փուլում Բ. Հարությունյանը մեծ ուշադրություն է դարձրել Սյունյաց աշխարհի պատմության քննությանը: Հետագայում գիտնականն ընդլայնել է իր գիտահետազոտական աշխատանքների շրջանակը և զբաղվել միջնադարյան երկու կարևոր վավերագրերի՝ «Գահնամակի» ու «Զորանամակի» հյուսկեն քննությամբ: Գիտական լուրջ ներդրում են Բ. Հարությունյանի «Հայաստանի, հայ-իրանական հարաբերությունների և Առաջավոր Ասիայի հնագույն պատմության մի քանի խնդիրների շուրջ (Բա. VII VI դարեր)», (1998), «Աշխարհացույց» և չորս Հայքերի խնդիրը» (1997), «Մեծ Հայքի վարչաքաղաքական բաժանման համակարգը ըստ «Աշխարհացույց»-ի» (մասն Ա, 2001) մենագրություններն ու այլ ուսումնասիրություններ:

Բ. Հարությունյանը նպատակասլաց ու արդյունավետ զբաղվում էր նաև պատմաաշխարհագրական խնդիրներով: Այդ ասպարեզում նրա պրպտումների արդյունքներն ամփոփվել են բազմաթիվ աշխատություններում, այդ թվում՝ հարյուրավոր պատմական քարտեզներում: Նրա հեղինակությամբ է լույս տեսել նախորինակը չունեցող այնպիսի գործ, ինչպիսին «Հայաստանի պատմության ատլասն» է (Ա Գ մաս, Երևան, 2003, 2008, 2012): Նրա խմբագրությամբ ու ծանրակշիռ հեղինակությամբ է ստեղծվել կոթողային «Հայաստանի ազգային ատլասի» Բ հատորը (2008): Նա նաև «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն» եռալեզու ատլասի (2009) հեղինակներից է:

Անվանի հայագետի գիտական պրպտումների առանցքը եղել է հայ պատմաաշխարհագրական մտքի եզակի հուշարձան «Աշխարհացույց»: Պատմաքննական համադիր հետազոտությամբ նրան հաջողվել է ապացուցել, որ «Աշխարհացույցը»

թվագրվում է V դարով, և որ նրա հեղինակը Մովսես Խորենացին է:

Պատմական ճշմարտության, հայոց պետականության ու ազգային շահերի սթափ նվիրյալ Բ. Հարությունյանն իր գիտական գործունեության առաջին քայլերից առ այսօր պատշաճ ուշադրություն էր հատկացնում Թուրքիայում և Ադրբեջանում պետական մակարդակի վրա դրված՝ հայոց պատմության կեղծարարության բացահայտմանն ու հակազդմանը:

Գիտնականը շոշափելի ավանդ է ներդրել հայոց պատմությունը մատաղ սերնդին ճշմարտացի ու մատչելի հասցնելու գործում: Դա են վկայում նրա խմբագրությամբ ու հեղինակակցությամբ լույս տեսած դպրոցական բազում դասագրքերը:

Բ. Հարությունյանը նաև սիրված ու ճանաչված դասախոս էր: 1969 թ. մինչև կյանքի վերջին օրերը նա դասավանդում էր մայր բուհում, 1993-1994 թթ. դասախոսել է նաև համազգային Բեյրութի հայագիտական բարձրագույն հիմնարկում, իսկ 1995-1996 թթ.՝ ԱՄՆ-ի Միչիգանի Դիզերոն համալսարանում: Հայոց պատմության հանգուցային ու վիժահարույց հիմնախնդիրների շուրջ հաճախ էր հանդես գալիս մամուլում և հեռուստատեսությամբ: Բազմիցս զեկուցումներ է կարդացել միջազգային ու հանրապետական գիտաժողովներում: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ գիտական ասպարեզ են մտել մեկ տասնյակից ավելի ասպիրանտներ և հայցողներ:

1970-1971 թթ. եղել է ԵԴՀ-ի արտասահմանյան ուսանողների հետ աշխատանքների գծով ղեկան, 1983-1985 թթ.՝ նույն բուհի կուսկոմիտեի քարտուղարի տեղակալ, 1985-1988 թթ.՝ «Երևանի համալսարան» հրատարակչության տնօրեն, 1993-2004 թթ.՝ ԵԴՀ-ի պատմության ֆակուլտետի ղեկան, համատեղությամբ՝ 1997-2000 թթ.՝ ԵԴՀ-ի Հայաստանի հարակից երկրների պատմության ամբիոնի վարիչ: 2003 թ. ընտրվել է ԵԴՀ-ի հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ, ուր պաշտոնավարում էր մինչև մահը, իսկ 2007-2008 թթ. համատեղությամբ վարել է ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս-քարտուղարի պաշտոնը: Նա նաև ՀՀ նախագահին առընթեր Հանրային խորհրդի անդամ էր:

Բ. Հարությունյանն արժանացել է Երևանի պետական համալսարանի ոսկե մեդալի, Նոբելյան մրցանակակիր «Ալբերտ Շվայցերի» մեդալի, «Եկատերինա Մեծ» և «Ոսկե արծիվ ոսկի թագով» գերմանական շքանշանների: Նրան շնորհվել է Մովսես Խորենացու մեդալ, ՀՀ գիտության վաստակավոր գործչի կոչում: Գիտնականի միջազգային ծանաչման վկայություններից են Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարության ու Ֆուլբրայթի հիմնադրամի թոշակներին արժանանալը, ինչպես նաև բնության և հասարակության մասին գիտությունների միջազգային ակադեմիայի, «Europäische Akademie der Naturwissenschaften» ակադեմիայի և «Արարատ» միջազգային ակադեմիայի անդամ ընտրվելը:

Ճանաչված պատմաբանի, սիրված դասախոսի ու ազնիվ քաղաքացու հիշատակը միշտ վառ կմնա նրան ծանաչողների, հարագատների և ուսանողների սրտում:

ՀՀ ԳԳ նախարարություն

ՀՀ գիտությունների ազգային

ակադեմիա

Երևանի պետական համալսարան

ԵԴՀ պատմության ֆակուլտետ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

ԳԵՎՈՐԳ Յախվերդյանը ծնվել է Թիֆլիսում 1818 թ., ազնվականի ընտանիքում: Նրա նախնիները ղարսեցիներ էին: Յախվերդյանի հայրը՝ Յախվերդի Ենոքի Յախվերդյանը ռուսական բանակի սպա էր: Մայրը՝ Նենեն, պետական և ռազմական նշանավոր գործիչ Լորիս-Մելիքովի մորաքույրն էր: Յորդեբայրը՝ Ֆեոդոր Յախվերդյանը (Յախվերդովը) Չեռնիշովի անվան ցամաքային զորքերի հրետանու հրամանատարն էր՝ գեներալ-մայորի աստիճանով: Ֆեոդոր Յախվերդ-

ընդունվում է Լոմոնոսովի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Երկրորդ կուրսում նա գրում է «Նյարդային համակարգի ազդեցությունը ենթագլխի նյարդի վրա» թեմայով ռեֆերատը: Գրում և զեկուցում է լատիներեն ու 1836 թ. հունիսի 9-ին գրած հիմնալի ռեֆերատի համար ստանում է ավարտական կուրսի առաջադեմ ուսանողների համար նախատեսված մրցանակը՝ ոսկե մեդալը և առաջադեմ ուսանողի կոչումը:

լույս է տեսնում Գ. Յախվերդյանի հեղինակային «Սայաթ-Նովա» ժողովածուն, ուրախություն պատճառելով թե՛ Յախվերդյանին, և թե՛ ողջ հայությանը: Շուտով նրա համբավը դուրս եկավ հայրենի երկրի սահմաններից՝ հասնելով Փարիզ, Վենետիկ, Լոնդոն:

Մեր իրականության մեջ Գ. Յախվերդյանը առաջինն էր, որ մոռացությունից ու կորստից փրկեց հայ ժողովրդական բանահյուսության հարուստ գանձերը և դարձրեց ժողովրդի սեփականությունը: Գ.

ԲԺԻՇԿ ԳԼՈՐԳ ՅԱԽՎԵՐԴՅԱՆԸ և ՆՐԱ ՆԵՐՈՒՆԸ՝ ԿԱՄԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄՈՔԻ ՂԱՐԳԱՅՄԱՆ ԿԱՏՈՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

յանը ամուսնացել էր ռուս անվանի բանաստեղծ Յու. Մ. Լերմոնտովի մորաքրոջ՝ Պրոսկովյա Արսենևայի հետ, որին բանաստեղծը բնութագրել է որպես «արժանավոր, հոյակապ խելքի տեր, շատ զարգացած կին, որի տանը գիտության և արվեստների սերը շաղկապվում էր սիրալիր հյուրասիրությանը»:

1814 թ. Ֆեոդոր Յախվերդյանը նշանակվել է Վրաստանի կառավարիչ: Թիֆլիսում նա ապրել է վրաց իշխան, բանաստեղծ Իլյա Ճավձավաձեի հարևանությամբ: Ճավձավաձեն վաղ այրիանալով, իր դստեր՝ Նինայի, դաստիարակությունը հանձնում է Պ. Արսենևային: Ռուս անվանի գրող և դիվանագետ Ա. Գրիբոյեդովը գալով Թիֆլիս, դառնում է Յախվերդյանների տանը կազմակերպվող հավաքույթների և երեկոների ամենասիրված անդամը: Սրամտությունը, բազմաթիվ լեզուների իմացությունը, բացառիկ էրուդիցիան, գրական համբավը և փայլուն դաշնակահար լինելը Գրիբոյեդովին դարձրել էին Յախվերդյանների ընտանիքի կենտրոնական դեմքը:

Իր ապագա կնոջ՝ Նինա Ճավձավաձեի, հետ Գրիբոյեդովը ծանոթացել էր հենց Յախվերդյանների տանը, տուն, որտեղ առաջին անգամ փորձ է արվում բեմադրել Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհասը»: Պ. Արսենևան խաղում է պառավ կոմսուհու դերը, Նինան՝ աղջիկներից մեկի դերը, իսկ պրոֆեսոր Գ. Յախվերդյանը՝ Մուլալիյի դերը (ի դեպ, «Խելքից պատուհասը» առաջին անգամ բեմադրվեց երևանում, 1828 թվականին): Ահա այսպիսի միջավայրում է մեծանում պատանի Գևորգը, մինչև 1830 թ., երբ ընդունվում է Մոսկվայի Լազարյան ձեմարանը, որը հիմնադրվել էր 1815 թ.: Յոթնամյա և խաչատուր Լազարյանների կողմից և ուներ արևելյան լեզուների թեքում (թուրքերեն, պարսկերեն, արաբերեն, վրացերեն, հայերեն և այլն): ձեմարանում դասավանդվում էր նաև եվրոպական լեզուներ (անգրեզերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, լատիներեն), որոնց իմացությունը պարտադիր էր Մոսկվայի Լոմոնոսովի անվան համալսարան ընդունվող յուրաքանչյուր դիմորդի համար:

Յախվերդյանը այստեղ ծանոթանում է Նոր Զուղայից ձերմարանում սովորող Մկրտիչ Էմինի հետ: Նրանց բարեկամությունը տևում է մինչև Յախվերդյանի մահը: 1834 թ. 16 տարեկան հասակում ոսկե մեդալով ավարտելով ձեմարանը, Յախվերդյանը

1839 թ. Գ. Յախվերդյանը ավարտում է Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, ստանում 1-ին կարգի բժշկի կոչում և անցնում աշխատանքի Թիֆլիսի զինվորական հիվանդանոցում:

Երիտասարդ բժշկի համբավը հայրենի քաղաքում այնքան կարճ ժամանակում է տարածվում, որ 1842 թ. Ռուսական Կայսրության զինվորական նախարար Ս. Չեռնիշովը Յախվերդյանին տեղափոխում է Պետերբուրգ՝ որպես անձնական ընտանեկան բժիշկ և զինվորական հոսպիտալի բժիշկ:

1844 թ. Պետերբուրգ է գալիս ծովանկարիչ Յովհաննես Այվազովսկին: Առաջին ծանոթությունը բավական էր, որ բժիշկն ու նկարիչը մտերմանան: Երբ նշվում էր Սայաթ-Նովայի ծննդյան 300-ամյակը, ակադեմիայի «Գիտություն» թերթում հրապարակված հոդվածներից մեկում շատ թուուցիկ հիշատակվեց Գևորգ Յախվերդյան անունը: Ասում են «թուուցիկ», որովհետև բժիշկ Գևորգ Յախվերդյանի վաստակը Սայաթ-Նովա-քնարերգուին, անկրկնելի բանաստեղծ-աշուղին և իր ժողովրդին ներկայացնելու գործում այնքան մեծ է, որ արժանի է ամենամեծ գնահատականի: Նրան բախտ վիճակվեց կերտել Սայաթ-Նովայի հրաշալի, անկրկնելի կերպարը՝ նրա երգերի հավաքմամբ և հրապարակությամբ: Նա գտավ, մոռացության վտանգից փրկեց մեծն Սայաթ-Նովային և իր արժանավոր տեղը գրավեց հայ բանասիրության, գրականության, պատմության մեջ՝ դառնալով հայ մշակույթի մեծագույն երախտավորներից մեկը՝ Սայաթ-Նովայի երգերի առաջին

հետազոտողը և հրատարակիչը:

Յախվերդյանը առաջին հայն էր, որ խորապես հասկացավ ժողովրդական և գուսանական ստեղծագործությունների արժեքը և հատուկ գուրգուրանքով հավաքեց և գրի առավ դրանք:

1850 թ. սկիզբ է առնում Գ. Յախվերդյանի և ռուս գրող Յակ. Պոլոնսկու բարեկամությունը: Յախվերդյանի միջոցով ծանոթանալով Սայաթ-Նովայի բանաստեղծություններին, նա դրանք ռուս ընթերցողին ներկայացնելու պատվավոր գործը վերցնում է իր վրա: Յակ. Պոլոնսկին գրել է. «Ես ուսանավորների տետրը տեսա Գևորգի Ֆեոդորովիչ Ախվերդյանի մոտ: Ես նրան եմ պարտական իմ Սայաթ-Նովան ռուսերեն թարգմանելու և հրապարակելու համար»:

1852 թ. Մոսկվայում գերմանացի Վադիմիր Գոթեի տպարանում 1200 օրինակ տպաքանակով

Յախվերդյանը քրտնաջան աշխատանք է թափել Սայաթ-Նովայի «Դավթարը» կարդալու համար՝ վրացատառ հայերեն, հայատառ-ադրբեջաներեն, վրացերեն, պարսկերեն: Եվ ինչպես ինքն է գրում Մկրտիչ Էմինին. «Միայն Աստծուն է հայտնի այն տառապանքը, որ կրեցի ես գրքի վրա աշխատելու ժամանակ»:

Գ. Յախվերդյանը կազմեց ոչ միայն Սայաթ-Նովայի երգերի ժողովածուն, այլ գրեց Թիֆլիսի խոսակցական լեզվի քերականությունը, ճշգրտեց այդ բարբառի հնչյունաբանությունը, քերականական կառուցվածքի գիտական մեկնաբանությունը և երգչի բանաստեղծությունների տեքստերի մեջ մտցրեց իր կետադրությունը, մեզանում հիմք դնելով բարբառագիտությանը (Ար. Ավետիսյան):

Գաբրիել Այվազովսկին Մ. Էմինին գրած նամակում նշում է, որ Յախվերդյանի հրատարակած «Սայաթ-Նովան» շարժեց նաև արևմուտքի գիտնականների հետաքրքրությունը:

Պրոֆ. Մ. Էմինի միջոցով «Սայաթ-Նովան» ուղարկվում է Փարիզ, անվանի գիտնական, հայագետ Էդուարդ Դյուրիեին և Վիկտոր Լանգուային, որոնք Փարիզի ամենամեծ գիտական պարբերական հանդեսում «Ժուռնալ-Ազիատիք»-ում, հոդված են տպագրում Սայաթ-Նովայի և նրա հեղինակ Գ. Յախվերդյանի կատարած շնորհակալ աշխատանքի մասին: Դյուրիեին Էմինին գրում է. «Իմ միակ նպատակն է ֆրանսիացիների մեջ տարածել Ձեր գեղեցիկ գրականությունը և ցույց տալ, որ այն արժանի է գիտական աշխարհի ուշադրությանը»: Գ. Յախվերդյանի կողմից հրատարակված «Սայաթ-Նովա»-ն էդ. Դյուրիեի միջոցով ուղարկվեց Լոնդոն՝ Բրիտանական թանգարան՝ որտեղ այն պահպանվում է մինչ օրս:

Գևորգ Յախվերդյանի «Սայաթ-Նովա» ստեղծագործության մասին խոսել են Մ. Աբեդյանը, Մ. Նալբանդյանը, Լևոն Ստերյանը, Վ. Բրյուսովը, Գ. Պատկանյանը և բազում այլ գրողներ:

Ղ.Աղայանը գրում էր. «Խավար էր մեր աշխարհը, շատ էր խավար՝ լուսավոր մարդուն պետք էր լապտերով փնտրել, շնորհքի, տաղանդի և հանձարի տեր մարդը համարվում էր խելագար կամ առնվազն հերետիկոս: Գ. Յախվերդյանն էր, որ իր տաղանդով ու գեղեցիկ հոտառությամբ կարողացավ հասկանալ ու արժեքավորել Սայաթ-Նովայի երգերի ուժն ու հմայքը»:

Յովհ. Թումանյանի պատկերավոր արտահայտությամբ. «Յախվերդյանը կարողացավ ամենակույ ժամանակի բերանից խլել անմահ երգչի երգերը և հավերժացնել նրան: Նա հիմք դրեց ժողովրդական պոեզիան հավաքելու և ուսումնասիրելու կարևոր գործին, դարձավ մեր բանահյուսության նախակարապետը, որի շնորհիվ Սայաթ-Նովան դուրս եկավ դարերի խորքից և ձառագեց ինչպես մի լուսավոր ջահ»:

Յովհ. Թումանյանը գրում է նաև. «Էսքան հոյակապ մի տաղանդ, էսքան խորունկ մի հոգի, էսքան ազնիվ ու կենդանի սիրտ ու էնքան մոռացված մի գերեզման»:

Նրա և նկարիչ Գևորգ Բաշինջաղյանի ջանքերով 1914 թ. մայիսի 15-ին Թիֆլիսում ս. Գևորգ եկեղեցու գավիթում, ուր ըստ ավանդության սպանվել էր Սայաթ-Նովան, տեղի է ունենում մահարձանի բացումը, իսկ շիրմաքարին գրվում է Յովհ. Թումանյանի անմահ խոսքերը.

Տաղով եկավ, ախով գնաց Սայաթ-Նովան,
Երգով եկավ, վերբով գնաց Սայաթ-Նովան,
Սիրով եկավ, սրով գնաց Սայաթ-Նովան,
Սիրով մնաց Սայաթ-Նովան:

Լեոնիդ ՅԱԽՎԵՐԴՅԱՆ
Երկրաբանական գիտությունների դոկտոր

Հետաքրքիր է, որ Ագանով ազգանունը առաջին անգամ հիշատակվել է 1739 թ. Աստրախանի հայտնի հայ վաճառականների ցուցակում: Երբ 1920 թ. նրա ծնողները ամուսնալուծվել են, տղան մնացել է մոր խնամքի տակ: Աշխատանքին զուգընթաց Ագանովը սովորել և ավարտել է Մոսկվայի Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի բանվորական ֆակուլտետի երեկոյան բաժինը, ստացել միջնակարգ կրթություն: 1938 թ. սեպտեմբերի 15-ին նա կամավոր մտել է Կարմիր բանակի շարքերը, սովորել Մոսկվայի ռազմաինժեներական բարձրագույն ուսումնարանում: Ավարտելուց հետո լեյտենանտ Ս. Ագանովը, որպես լեհիկոնադայան ռազմաճակատի 123-րդ հրաձգային դիվիզիայի 257-րդ առանձին սակրավոր զուսմարտակի դասակի հրամանատար, 1939 թ. դեկտեմբերի 25-ից մինչև 1940 թ. մարտի 13-ը մասնակցել է խորհրդա-ֆին-

Հայրենական մեծ պատերազմի ավարտից հետո 1950 թ. նա գերազանցությամբ ավարտել է Ֆրունզեի անվան ռազմական ակադեմիան և ապա՝ ԽՍՀՄ զինված ուժերի գլխավոր շտաբի ակադեմիան: Ավարտելուց հետո նշանակվել է Գերմանիայում խորհրդային զորքերի խմբավորման 8-րդ գվարդիական բանակի ինժեներական զորքերի պետ:

1960 թ. օգոստոսից մինչև 1963 թ. դեկտեմբերը ինժեներական զորքերի գեներալ-մայոր Ս. Ք. Ագանովը աշխատել է ԽՍՀՄ զինված ուժերի գլխավոր շտաբի ակադեմիայում: 1964 թ. Ս. Ք. Ագանովը պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսություն: 1967 թ. ապրիլի 28-ին Ս. Ք. Ագանովը նշանակվել է Գերմանիայում խորհրդային զորքերի խմբավորման ինժեներական զորքերի պետ: 1970 թ. հունվարին Ս. Ք. Ագանովը ստանձնել է ԽՍՀՄ պաշտպանության նախարարության ինժեներական զորքե-

զործին անձնական զգալի ավանդ ներդրելու համար Ս. Ք. Ագանովը արժանացել է Կուսուղովի 1-ին աստիճանի զորավարական շքանշանի: Ս. Ք. Ագանովն անձամբ մասնակցություն է ունեցել նաև Չեռնոբիլի ատոմակայանի վթարի հետևանքների վերացմանը, որտեղ և խաթարվել է առողջությունը: Չեռնոբիլի ատոմակայանի վթարի հետևանքները վերացնելու գործում անձնական մեծ ներդրման համար ինժեներական զորքերի մարշալ Ս. Ք. Ագանովը 1986 թ. պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով:

Ինժեներական զորքերի պետի պաշտոնում և գլխավոր տեսչական խմբում ծառայության տարիներին նա մի քանի անգամ 1975-1992 թ., եղել է Հայաստանում: 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ին Սպիտակի ահավոր երկրաշարժի օրերին աղետից տուժածներին առաջին օգնություն ցույց տվողների շարքերում էին ինժեներական զորքերի ստորաբաժանումները:

Ինժեներական զորքերի մարշալ Ս. Ք. Ագանովը մահացել է Մոսկվայում՝ 1996 թ. փետրվարի 1-ին և թաղվել մայրաքաղաքի Տրոեկուրովյան գերեզմանատանը:

Խորհրդահայ չորրորդ հայ մարշալի մասին գիրքը ընթերցվում է մեծ հետաքրքրությամբ: Այն ունի ոչ միայն ճանաչողական, այլ նաև ռազմահայրենասիրական-դաստիարակչական նշանակություն: Գիրքը ամենից առաջ լավ նվեր է Հայկական զինված ուժերի հրամանատարական անձնակազմի, ռազմական ուսումնական հաստատություններում սովորողների և հասկապես ինժեներական ստորաբաժանումների սպաների ու զինվորների համար: Մենագրության արժեքը ավելի կբարձրանար, եթե այնտեղ գետնի վրա մարշալի կյանքն ու գործունեությունը պատկերող լուսանկարներ, ավելացվեր տպագրական: Մի ցանկություն ևս. հայ մարշալների մասին գրված 4 մենագրությունները հարկավոր է անպայման հրատարակել հայերեն, որը մեծ նվեր կլինի հայ ընթերցողների համար՝ Հայրենական մեծ պատերազմում տարած հաղթանակի 70-ամյակի առթիվ:

Հրամտ ԱՐԱՐԱՍՍՅԱՆ
Պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

Նոր գիրք խորհրդահայ 4-րդ հայ մարշալի մասին

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտը Մետրոպոլիտանական Աշխատանքային խումբի ղեկավար Լեզվով հրատարակել է պատմական գիտությունների դոկտոր Կլիմենտ Հարությունյանի «Ինժեներական զորքերի մարշալ Սերգեյ Քրիստոֆորովի Ագանով» մենագրությունը: Մինչ այդ հեղինակը հրատարակել էր խորհրդային Միության մարշալ, խորհրդային Միության կրկնակի հերոս Հովհաննես Բաղրամյանին, զրահատանկային զորքերի գլխավոր մարշալ, խորհրդային Միության հերոս Համազասպ Բաբաջանյանին և ավիացիայի մարշալ Սերգեյ Խուդյակովին և Արմենակ Խանփերյանցին նվիրված ուսումնասիրությունները: Ինժեներական զորքերի մարշալ Ս. Ք. Ագանովի մասին ոչ մի գիրք չի գրվել՝ ոչ հայերեն, ոչ էլ ռուսերեն: Չորրորդ հայ մարշալի մասին գիրքը միանգամայն նորություն է հայ պատմագրության մեջ: Կլիմենտ Հարությունյանի 23-րդ մենագրությունն է, որը հիմնականում գրված է Ռուսաստանի Դաշնության պաշտպանության նախարարության կենտրոնական արխիվի նյութերի հիման վրա:

Նախկին պատերազմին: 1941 թ. հունիսի 22-ից Ս. Ք. Ագանովը ակտիվորեն մասնակցել է Հայրենական մեծ պատերազմին, եղել պաշարված Լենինգրադի հերոս պաշտպանների շարքերում, նշանակվել սակրավոր զուսմարտակի հրամանատար, պարգևատրվել «Արիության համար» և «Լենինգրադի պաշտպանության համար» մեդալներով: 1942 թ. ապրիլին նշանակվել է Լենինգրադյան ռազմաճակատի 54-րդ բանակի ինժեներական զորքերի շտաբի պետի օգնականի պաշտոնում: Նույն թվականի վերջերին մայր Ս. Ք. Ագանովը նշանակվել է Կարմիր բանակի ինժեներական զորքերի շտաբի ակադեմիայում և ակադեմիայում բաժնի պետի օգնական: Մինչև պատերազմի հաղթական ավարտը փոխգնդապետ Ս. Ք. Ագանովը ծառայել է Կարմիր բանակի ինժեներական զորքերի շտաբում, առաջ բաշվել շտաբի օպերատիվ բաժնի պետի ավագ օգնականի պաշտոնում, պատասխանատու հանձնարարություններ կատարել տարբեր ռազմաճակատներում, պարգևատրվել Հայրենական մեծ պատերազմի 2-րդ աստիճանի շքանշանով:

րի պետի տեղակալի պաշտոնը, իսկ 1974 թ. մարտին նշանակվել ռազմաինժեներական ակադեմիայի պետ: Ուղիղ մեկ տարի անց Ս. Ք. Ագանովը նշանակվել է ԽՍՀՄ պաշտպանության նախարարության ինժեներական զորքերի պետի չափազանց պատասխանատու պաշտոնում: 1975 թ. ապրիլի 25-ին ԽՍՀՄ Նախարարների խորհրդի որոշմամբ Ս. Ք. Ագանովին շնորհվել է ինժեներական զորքերի գեներալ-գնդապետի, իսկ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1980 թ. մայիսի 7-ի որոշմամբ գրվել ինժեներական զորքերի մարշալի կոչում: Ինժեներական զորքերի մարշալ Ս. Ք. Ագանովն այդ պաշտոնում աշխատել է ավելի քան 11 տարի՝ մինչև 1987 թ. փետրվարի 26-ը, իրեն դրսևորել որպես փորձված, բազմակողմանիորեն զարգացած զորապետ:

Ինժեներական զորքերի մարշալ Ս. Ք. Ագանովը ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1981 թ. հոկտեմբերի 30-ի հրամանագրով արժանացել է պետական մրցանակի: Նույն թվականին «Արևմուտք-81» զորավարությունների նախապատրաստման և անցկացման

ՆՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Իրաքի հիմնախնդիրները գիտական հետևողականությամբ և վերլուծական հմտությամբ

Ներկայացնում է գրքի պատասխանատու խմբագիրը

ՀՀ «Գիտություն» հրատարակչությունը լույս է ընծայել արևելագիտության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու Կարինե Սամվելյանի «Հասարակական-քաղաքական իրադրությունը Իրաքում 1980-2010 թթ.» աշխատությունը:

Այս աշխատությունը Կարինե Սամվելյանի հեղինակությամբ հրատարակված չորրորդ գիրքն է՝ արաբագիտության նորագույն շրջանի ուշագրավ թեմաներով: Լեզուների, այդ թվում արաբերենի իմացությունը, հնարավորություն է տալիս հետազոտողին գիտական շրջանառության մեջ ներգրավել հետաքրքիր սկզբնաղբյուր: Այս առումով արժանի է ուշադրության նաև այն հանգամանքը, որ Իրաքում ՄԱԿ-ի գործունեությանը վերաբերող գլուխներում շարադրանքը և վերլուծությունը համոզիչ է, քանի որ կառուցված է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի ընդունած բանաձևերի և որոշումների հիման վրա:

Տնտեսագետի իմ բազմամյա փորձով գոհունակությունն են հայտնում հեղինակի գիտական, վերլուծական, ստեղծագործական աշխատանքի համար՝ տնտեսագիտության և պատմության խնդիրների զուգակցումը, փաստերի համոզիչ և խոսուն օգտագործումը: Գովեստի է արժանի սեղմ, ամփոփ և հետաքրքրական շարադրանքը:

Կարինե Սամվելյանի նշված գիրքը տքնաջան երկարամյա արդյունքների արդյունքում է ամբողջացել և իր տեսակի մեջ առաջինն է: Առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում օրինաստեղծ գործընթացներն Իրաքում, անդրադարձները Իրաքից ամերիկյան զորքերի դուրսբերման խնդրին, ինչպես նաև քաղաքական իրադրության պատկերը երկրի ներսում:

Սույն գրքի բոլոր գլուխները գիտական և փորձագիտական երկար ծանապարհ են անցել: Միանալով հեղինակի գոհունակությանը արևելագիտության ինստիտուտում գիտական արդյունավետ մթնոլորտի համար, նաև ողջունում են այն, որ կարևորվել է արաբագետ, պատմաբան Կարինե Խաչիկի Սամվելյանի այս, իրոք հետաքրքիր և սպասված աշխատության հրատարակումը, աշխատություն, որը նպաստում է Հայաստան-Իրաք ներկա զարգացող հարաբերություններին: Գրքի կարիքը ունեն և՛ պատմաբանները, և՛ տնտեսագետ-միջազգայնագետները:

Կարինե Սամվելյանի հրատարակած նախորդ գրքերը բարձր գնահատականի են արժանացել մասնագետների կողմից, ցուցադրվել միջազգային ցուցահանդեսներում, արաբական երկրներում: Համոզված են, որ այս գրքին նույնպես լայն ու ջերմ ընդունելություն է սպասվում:

Գրիշա ՂԱՐԻՔՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
տնտեսագիտության դոկտոր

«ՍԱՍՈՒՆԸ ՀՈԳՈՒ ԿԱՆՉ Է ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐԻՆ

➤1 է Արևմտյան Հայաստան ուղևորվելիս: Անձամբ Սասնո աշխարհի գրեթե բոլոր բնակավայրերում, որից ծնվել են «Հողի և արյան կանչով», «Էրզրոն է կանչում» հայրենասիրական ջերմ լիցքերով գործերը, որում այնքան ուսանելի բան կա՝ պատգամված ներկա և գալիք սերունդներին:

Գեղամ Կիրակոսյանի հեղինակած գործերը ևս մեկ անգամ վկայում են, որ նա միշտ ու մշտապես ապրում էր իր կորուսյալ եզերքի՝ Սասունի անցյալով ու ներկայով, նրա բույրերով, գույներով ու կարոտով:

Մուշեղ Գալշոյանի հոգեկիցն ու սերնդակիցն էր նա, և ինչպես Մ. Գալշոյանի դեպքում, նրա հոգում ևս մեծ կռիվ, տազանապ ու անհանգստություն կար թաքնված, մեծ կռիվ աշխարհի անարդար կարգ ու սարքի դեմ, աշխարհի անիրավությունների դեմ:

Նրանք՝ Սասունի հերոսական ժողովրդի բեկորները թեև հայրենագուրկ էին եղել, սակայն հայրենիքը պահել էին իրենց հոգում ու սրտում և համոզված էին, որ մի օր, օրերից մի օր, ընդվզում պիտի լինե՝ փշրելու բռնության, խաբեբայության ու ստի պատմեշը, և հայը նորից պիտի խոսեր իր բռնազավթված հայրենիքի՝ որպես հայրենատեր, արդար և անհախաճ պահանջատեր:

Հայ սերունդների գրասեղանին է Գ. Կիրակոսյանի «Սասուն»-ը՝ օդի՛, հա՛ց ու ջրի՛ պես անհրաժեշտ:

Նրա երկերի բոցեղեն տողերից պիտի հառնեն Սասնա հայոց լեռները:

Արմեն ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
Պատմաբան, հրապարակախոս

Այս հողվածում մենք ցանկանում ենք քննարկել այն հարցը, թե որքանով է ձեռնադրվում հայաստանում պղնձաձուլական ձեռնարկության կառուցումը: Վերը նշված հողվածում գրված է՝ «Այն, որ պատրաստի արտադրանքի արտահանումը առավել ձեռնադրվում է, քան ուղղակի հումքի արտահանումը, հասկանում են բոլորը», իսկ պարբերության վերջում հողվածագիրը գրում է՝ «Բայց բոլոր անալիզներն ու հաշվարկները ցույց են տվել, որ դրա իրագործումը մեր երկրում գործնականում հնարավոր չէ»: Այնուհետև բերված են «հիմնավորումներ»։ «Բանն այն է, որ Հայաստանում չկա պղնձի խտանյութերի արտադրության պահանջվող ծավալները: Համեմատության համար. Լեհաստանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը տարեկան արտադրում է ավելի քան 500 հազ. տոննա պղինձ, իսկ մեզ մոտ ընդհանուր ծավալը հազիվ հասնում է 40-45 հազ. տոննայի» (այս նախադասությունը պատկանում է Երևանի Մաքուր երկաթի գործարանի տնօրեն պ. Գ. Կարապետյանին): Անհեթեթություն. նախ, մենք ինչ գործ ունենք, թե Լեհաստանում տարեկան որքան պղինձ են արտադրում: Մենք պետք է ելնենք մեր հնարավորություններից: Երկրորդը. 500 հազ. տ պղնձի արտադրությունը՝ պղնձամոլիբդենային հանքավայրի հումքային հենքի վրա և, այն էլ Լե-

հանքավայրի ընդերքից տարեկան արդյունահանում և մշակում է 20 մլն տ հանքաքար, որից թողարկված պղնձի խտանյութի քանակը հասցվել է 133-134 հազ. տոննայի (պղնձի քանակը՝ 37,5 հազ. տ): Եթե դրան էլ գումարենք Ազարակի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի կողմից թողարկվող խտանյութը (մոտ 25000 տ), ապա պղինձ մետաղի քանակը կարող է կազմել 44,5 հազ. տ:

Չպետք է մոռանալ, որ պղնձի խտանյութեր են թողարկում նաև ոսկի-բազմամետաղային կազմավորման, զուտ պղինձ-հրաքարային և այլ հանքավայրերը: Եվ, մենք ոչ թե պետք է կողմնորոշվենք այսօրվա քանակներով, այլ՝ հեռանկարով: Շահագործման է պատրաստվել Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրը, որի ընդերքից առաջին 8 տարիներին պետք է արդյունահանվի և մշակվի 7 մլն տ հանքաքար, այնուհետև 4 տարի տևողությամբ՝ 14 մլն տ, և 13 տարի անց՝ 21 մլն տ: Առաջին տարիներին թողարկվելու է 85900 տ պղնձի խտանյութ՝ 24050 տ պղնձի պարունակությամբ, իսկ 13 տարի հետո՝ 257700 տ խտանյութ՝ 72150 տ պղնձի պարունակությամբ:

Մեր հաշվարկներով մոտ ապագայում, որն էլ կողմնորոշիչ պետք է լինի մետալուրգիական գործարանների կառուցման ժամանակ, Հայաս-

Անդրադարձ Լիանևա Գյոգալյանի «Тернист отход от сырьевой ориентации» հոդվածին

հաստանի նման երկրում, որը չունի ոչ Քաջարանի, ոչ Սոնդուխայի երդենթի և ոչ էլ նույնիսկ Պարսկաստանի Սար-Չեշմեի տիպի որևէ հանքավայր, ֆանտազիայի բնագավառից է: Որպեսզի Լեհաստանը կարողանա արտադրել 500 հազ. տ պղինձ, նախ պետք է ունենա Քաջարանից պղնձով 2-3 անգամ հարուստ և Քաջարանից էլ 10 անգամ մեծ պաշարներով պղնձամոլիբդենային կազմավորման հանքավայր, որը չունի: Երկրորդը, 500 հազ. տ պղինձ ստանալու համար պետք է վերամշակել պղնձի 28% պարունակությամբ 1,7857 մլն տ խտանյութ և, դրա համար էլ, այդ պղնձով հարուստ հանքավայրի

ընդերքից տարեկան պետք է արդյունահանել և մշակել առնվազն 110 մլն տ հանքաքար, իսկ Քաջարանի նման հանքավայրի ընդերքից՝ առնվազն 260 մլն տ (աշխարհում ոչ մի հանքավայրի ընդերքից տարեկան այդքան հանքաքար չի արդյունահանվում): Եթե անգամ մեկստեղ հավաքենք աշխարհի բոլոր պղնձամոլիբդենային հանքավայրերի հումքային հենքի վրա տարեկան թողարկվող պղնձի խտանյութերը, դարձյալ մեկ մլն 785,7 հազ տ խտանյութ հավաքել հնարավոր չէ:

Մեր Քաջարանի տիպի Սոնդուխայի «Երդենթ» հանքավայրի ընդերքից հանքահագործող ամերիկյան ընկերությունը տարեկան արդյունահանում է առավելագույնը 50 մլն տ հանքաքար, որի մշակումից (հանքահարստացումից) կարող է ստանալ առավելագույնը 225 հազ.տ պղինձ (աշխարհում չկա երկրորդ այդպիսի մի պղնձամոլիբդենային հանքավայր, որի ընդերքից արդյունահանվի 50 մլն տոննայից ավելի, կամ գոնե 50 մլն տ հանքաքար):

Այնուհետև, հողվածում գրված է՝ «Մեզ մոտ ընդհանուր ծավալը հազիվ հասնում է 40-45 հազ. տոննայի»: Դարձյալ անհեթեթություն: 40-45 հազ տ քանակն ապահովվում էր ԽՍՀՄ-ի տարիներին, երբ Քաջարանի ընդերքից տարեկան արդյունահանվում և մշակվում էր 7-8 մլն տ հանքաքար, Ազարակի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի ընդերքից՝ 2,7-2,8 մլն տ, զուտ պղնձի երկու (Կապանի և Շամլուղի) հանքավայրերի ընդերքից՝ 250-300 հազ տ: Պետք է հիշել, որ Ալավերդու պղնձաձուլական կոմբինատը նախագծվել և կառուցվել էր տարեկան 40 հազ. տ արտադրական հզորությամբ, սակայն, այդպես էլ, ոչ մի տարի իր նախագծային հզորությանը հասնել չկարողացավ: Բայց, այնուամենայնիվ, այդ կոմբինատն աշխատում էր արդյունավետ: Այն էլ նշեն, որ այժմ Ձանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը Քաջարանի

տանի Հանրապետությունում կարող են թողարկվել ավելի քան 585 հազ.տ պղնձի խտանյութեր ավելի քան 164 հազ.տ պղնձի պարունակությամբ:

Նշված հողվածում խոսվում է նաև ծծմբաթթվի մասին: Հարց. ինչո՞ւ: Նախ՝ մեզ բերենք հողվածում գրվածը, հետո նոր քննարկենք այն. «Առաջանում է երկրորդ, ոչ պակաս արդիական հարց. ի՞նչ անել ծծմբաթթուն, որը պղնձի վերամշակման ժամանակ արտադրվում է հսկայական քանակներով»: Այսպիսի միտք կարող է արտահայտել գործից անտեղյակ մարդը:

Ի՞նչ պարտադիր է ծծմբաթթու արտադրելը: Ծծմբաթթվի փոխարեն պղնձի խտանյութերի վերամշակման ընթացքում պետք է կորզել ծծումբ տարրը, որը մեծ արդյունավետությամբ կորզվում է ՀՀ ԳԱԱ Կապանի հանքահարստացման և մետալուրգիայի լաբորատորիայի մշակված տեխնոլոգիայի օգնությամբ: Այն էլ նշենք, որ 2008թ. մայիս-

հունիս ամիսներին ծծումբ տարրի մեկ տոննան միջազգային շուկայում վաճառվում էր 650-700 դոլարով (հետագայում այդ գինը կարող է աճել):

Հաջորդ հարցը. գրված է՝ «Կառավարությունը մինչև անգամ փորձել է ներգրավել արտասահմանյան մասնագետների, որպեսզի մշակեն տեխնոլոգիա, որը կարող էր թույլատրել պղնձի խտանյութի վերամշակումն առանց ծծմբաթթվի ստացման՝ որպես հավելյալ արտադրանք» (թարգմանությունները Հ. Ավագյանի): Այնուհետև գրված է. «Ավա՞ղ, առայժմ բոլոր ծիգերն անցել են ապարդյուն, և, հայտնի չէ՝ կիաջողվի՞ արդյոք գտնել այն լավագույն տարբերակը, որը կթույլատրի պղնձի խտանյութի վերամշակումը» (այս մտքերը ևս պատկանում են պարոն Գ. Կարապետյանին): Ցավալի է, որ Հայաստանի կառավարությունը դռները ու ընկել, «որսից տղա է բերում» մեր ներքին հարցերը լուծելու համար, անտեղյակ է, որ նշված հարցն արդեն իսկ լուծված է մեր սեփական ուժերով, մեր՝ Հայաստանի մասնագետների (պարոն Կլիմենտ Հակոբյանի), կողմից (ՀՀ ԳԱԱ Կապանի հանքահարստացման և մետալուրգիայի լաբորատորիայում), որոնց մշակումներով հետաքրքրվում և գրանտներ են տրամադրում ԱՄՆ-ը և Ռուսաստանի Դաշնությունը:

Ծծումբը, ոչ միայն պղնձի խտանյութերի վերամշակման, այլև բոլոր սուլֆիդային հանքանյութերի վերամշակման ժամանակ կարելի է կորզել և ծծումբ տարրի և ծծմբային նատրիումի տեսքով, որն էլ կիրառվում է սուլֆիդա-

Ալեքսանդր Գեորգիի Բագդու

Կյանքի ութսուներորդ տարում իր մահկանացուն կնքեց ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ֆիզ.մաթ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ալեքսանդր Գեորգիի Բագդու:

Ալեքսանդր Գեորգիի Բագդուը ծնվել է 1933թ. հուլիսի 9-ին Թբիլիսիում, ծառայողների ընտանիքում: Երևան տեղափոխվելուց հետո նա 1950թ. ոսկե մեդալով ավարտել է Չկալովի անվան միջնակարգ դպրոցը և ընդունվել Մոսկվայի Պետական համալսարանի մեխանիկա-մաթեմատիկական ֆակուլտետը, ուր սովորելու տարիներին, փայլուն առաջադիմության համար, ստացել է ստալինյան թոշակ: Համալսարանն ավարտելուց հետո Ալեքսանդր Բագդուը ընդունվել է Մոսկվայի համալսարանի ասպիրանտուրա և 1959թ. պաշտպանել իր թեկնածուական թեզը Ա.Յա.Սողոմոնյանի ղեկավարությամբ, ապա վերադարձել է Երևան և ընդունվել աշխատանքի ՀՍՀՄ ԳԱ մաթեմատիկայի և մեխանիկայի ինստիտուտ (այժմ ՀՀ ԳԱԱ մեխանիկայի ինստիտուտ): Դոկտորական ատենախոսությունը Ա.Գ. Բագդուը պաշտպանել է Մոսկվայի պետական համալսարանում 1972 թվականին: Այն նվիրված էր գծային և ոչ գծային ալիքների ձևատեսերի ուսումնասիրությանը: 1993թ. Ա.Գ. Բագդուին շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում, իսկ 2000թ. նա ընտրվել է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ: Ա.Գ. Բագդուը չորս մենագրությունների և հայրենական ու արտասահմանյան հեղինակավոր ամսագրերում հրատարակված ավելի քան 400 գիտական հոդվածների հեղինակ է:

Ա.Գ. Բագդուի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը շատ լայն էր: Նա մեծ ուշադրություն էր դարձնում մեխանիկական և օպտիկական տարբեր միջավայրերում մոդուլյացիայի քվադրմոնոխորմատիկ ոչ գծային ալիքների ուսումնասիրությանը: Ստացված ոչ գծային էվոլյուցիոն հավասարումից նրան հաջողվեց արտածել ոչ գծային Շրեդինգերի հավասարումը և ալիքներից ներ փնջերի համար ստանալ նոր անալիտիկ լուծում: Ա.Գ.Բագդուի կողմից մշակվեց նոր մաթեմատիկական մեթոդ տարբեր միջավայրերի էվոլյուցիոն հավասարումների արտածման համար: Այդ մեթոդի օգնությամբ արտածվեցին էվոլյուցիոն հավասարումներ մի շարք միջավայրերի համար՝ պոլազմներով հեղուկ, հեղուկ-գազ և հեղուկ-պինդ մարմին երկֆազ միջավայրեր և այլն:

Մագնիսառաձգական սալերում մոդուլյացիոն ոչ գծային ալիքների ուսումնասիրության ժամանակ գծային տատանումների հաճախականությունների որոշման համար Ա.Գ.Բագդուի կողմից առաջարկվեց և զարգացվեց տարածական մոտեցում, կատարվեց մոդուլյացիոն կայունության հետազոտություններ:

Ա.Գ.Բագդուին հաջողվեց նաև ստանալ էվոլյուցիոն հավասարումների լուծումները, այդ թվում նաև սոլիտոնային լուծումներ, և ուսումնասիրել նրանց կայունությունը: Նրա կողմից ուսումնասիրվել են գծային և ոչ գծային ալիքների տարածումը ընդհանրացված դրվածքով սեղմելի հեղուկներում, Պուանկարե-Լայտիլ-Գո-ի մեթոդը ընդհանրացվել է երկչափ դիֆրակցիոն և կաուստիկայի խնդիրների համար, լուծվել են գազադինամիկայի և առաձգականության մաթեմատիկական տեսության բազմաթիվ եզրային և խառը եզրային դինամիկ խնդիրներ: Ա.Գ.Բագդուը արտածել է հիմնական հավասարումների համակարգեր նաև օդակաթիլային (ամա) և պինդ մարմին - հեղուկ երկֆազ միջավայրերի համար, որոնցով կարելի է նկարագրել այդ միջավայրերում տեղի ունեցող զանազան պրոցեսներ:

Իր կյանքի վերջին տարիներին Ա.Գ.Բագդուը էլ ավելի էր ընդարձակել իր գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ աշխատելով իր կուտակած գիտական փորձը կիրառել ֆիզիկայում, կենսաբանությունում, սեյսմոլոգիայում, գենետիկայում, հասարակական գիտություններում և այլ բնագավառներում ընթացող ստոխաստիկ ու պատահական բնույթ ունեցող երևույթները տեսականորեն հետազոտելու համար, դրանով իսկ մոտեցնելով բնական և հումանիտար գիտությունների ուսումնասիրման մեթոդները:

Ա.Գ.Բագդուը ակտիվ զբաղվել է գիտակազմակերպչական և մանկավարժական գործունեությամբ: Նրա ղեկավարությամբ և խորհրդատվությամբ պաշտպանվել են տասնհինգ թեկնածուական և երեք դոկտորական ատենախոսություններ: Նա դասավանդել է Հայաստանի բազմաթիվ ԲՈՒՀ-երում, հանդիսացել է 1984 թվականից պարբերաբար, հիմնականում Գորիսում, անցկացվող «Դեֆորմացիոն միջավայրերի փոխազդեցության դինամիկայի հիմնախնդիրները» միջազգային գիտաժողովի հիմնական կազմակերպիչը: Նրա ջանքերի շնորհիվ ստեղծվել է Գորիսի մեխանիկայի դպրոցը:

Բագդուը հետաքրքրվում էր նաև փիլիսոփայությամբ, հատկապես բարոյականության հարցերով, պոեզիայով: Նրա գրչին է պատկանում «Օձա Արիմբե» պոեմը, ուր խտացված տրվում է հայ ժողովրդի պատմությունը:

ՀՀ ԳԱԱ մաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունք
ՀՀ ԳԱԱ մեխանիկայի ինստիտուտ

ՄԵՔԵՆԱՆԵՐԻ ԽՌՈՎՈՒԹՅՈՒՆ. միանգամայն իրական սպառնալիք մարդկության համար

Հետազոտողներն արդեն լրջորեն խոսում են մեքենաների գալիք ապստամբության մասին: Բանը հասել է այնտեղ, որ նրանք ստեղծել են հատուկ խումբ, որը պետք է ռոբոտներից պաշտպանի մարդկանց:

Փորձագետները ապացուցում են՝ արհեստական բանականությունը (ինտելեկտը) զարգանում է այնպիսի արագ տեմպերով, որ շուտով՝ ներկա դարաշրջանի վերջերին, իսկապես կսպառնա մարդկության գոյությանը: Ռոբոտները և մարդիկ մոտ ճակատագրի վրա խաղաղ ու հաշտ ապրել չեն կարող: Արհեստական բանականությունը (ինտելեկտը) կամ կստրկացնի հոմոսափիենս, կամ կոչնչացնի:

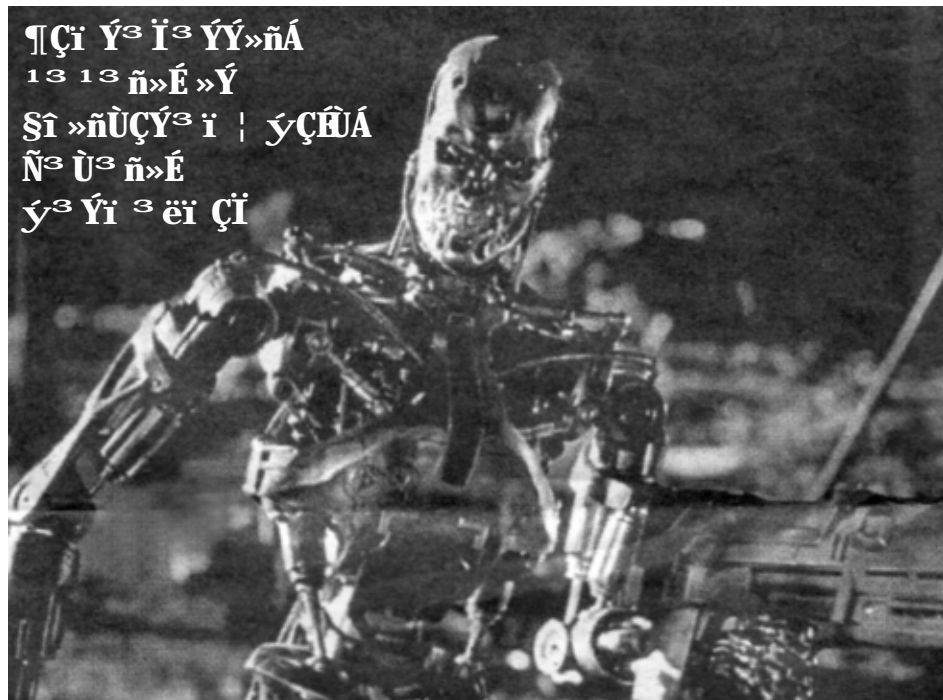
Սույն ըստմենտի իրավիճակի զարգացումների ռիսկի գնահատման համար Քեմբրիջի համալսարանում ստեղծվեց գլոբալ ռիսկերի ուսումնասիրման կենտրոն, որը կետևատակ-կետևորջ սկսեցին կոչել «Տերմինատոր-Կենտրոն»:

- Մենք էլ կուզենայինք ծիծաղել մեքենաների ապստամբության հավանականության վրա, եթե հաստատ իմանայինք, որ դա անհնար է, - ասել է Կենտրոնի տնօրեն, փիլիսոփայության դոկտոր Դյու Փրայսը՝ Քեմբրիջում կայացած լրագրողների հրավիրած ասուլիսի ժամանակ: Այսօր դեռ մենք համոզված չենք, որ այդ վտանգը անհիմն է:

Ինչում որ չեն կասկածում գիտնականները, այդ այն է, որ արհեստական ինտելեկտը պակաս վտանգավոր չէ, քան Պանդորայի արկղը:

Այո՛, այսօր մեքենաները մարդկանց օգնում են գլուխ հանել ամենաբարդ, արտակարգ ճշգրտություն պահանջող խնդիրներից՝ գործարաններում, հիվանդանոցներում, գիտական լաբորատորիաներում: Սակայն առաջիկայում ռոբոտ-ավտոմատները ավելի ու ավելի մեծ տեղ են զբաղեցնելու մեր կյանքում մինչև որ մեզ դուրս չմղեն:

- Էլեկտրոնային համակարգերի հաշվողական հզորությունները այնքան արագ են աճում, որ մի օր էլ կարող են գե-

րինտելեկտի տեր դառնալ, - գալիք կործանումի սցենարն է ներկայացնում Կենտրոնի մեկ ուրիշ անդամ, համաշխարհային ճանաչում ունեցող Skype ինտերնետ-կոմպանիայի հիմնադիրներից մեկը՝ Յան Տալլինը:

- Իսկական դժոխքը կսկսվի այն ժամանակ, երբ արհեստական բանականությունը (ինտելեկտը) կստվորի ինքն իրեն ծրագրավորել և առանց մարդու մասնակցության արտադրել ավելի ու ավելի խելք մեխանիզմներ:

Համակարգիչները իրենց մետաղյա աքցանների մեջ կվերցնեն այն ոլորտները, որոնք որոշելու են տեխնոլոգիական գործընթացի արագությունը և ուղղությունը: Եվ, անգամ, կարող են ռետուսները բաշխել սեփական կարիքներին համապատասխան՝ ի վնաս մարդկային ցանկությունների:

- Վերցնենք, օրինակ, գործիքներին, շարունակում է պրոֆեսոր Փրայսը: Նրանք վերանում են ոչ թե նրա համար, որ մարդիկ թշնամաբար են վերաբերվում նրանց, այլ այն պատճառով, որ

մենք փոխում ենք նրանց ապրելու միջավայրը՝ մեր ցանկությունների բավարարությանը զոհացում տալու համար: Եվ, որպեսզի չարժանանանք կենդանիների բախտին, արդեն այսօր պետք է մտածենք՝ ինչպես կարող ենք օգտակար լինել մեքենաներին:

Եթե ելքը չգտնենք, նրանց համար կդառնանք անպետք և ավելորդ բեռ: Իսկ այդ պարագային ինչ կարելի է սպասել ռոբոտներից, որոնք հոգիներ չեն և բացարձակապես անտարբեր են մեր և մեր արժեքների նկատմամբ:

- Եթե տեղի ունենա մեքենաների ապստամբություն, ապա մարդկությունը 2100 թվականին կդադարի գոյություն ունենալուց, - այդպիսի անուրախ և տխուր ապագա գուշակեց մարդկությանը աշխարհի ամենահայտնի կոսմոլոգ, Մեծ Բրիտանիայի թագավորական գիտական ընկերության պրոֆեսոր Մարտին Ռիսը:

Սվետլանա ԿՈՒՋԻՆԱ
(Կ. Պ.)

Իսկ մինչ այդ...

Արդեն այսօր պենտագոնում զգուշանում են մեքենաների ապստամբության սպառնալիքից: 2012 թվականի նոյեմբերի 27-ին ԱՄՆ-ի պաշտպանության նախարարությունը հրապարակեց 3000,09 հրահանգը, որը ըստ էության, կոչված է կանխելու ռոբոտների կողմից մարդկանց սպանելու հնարավոր երևույթները:

Փաստաթղթում ասված է, որ ինքնակառավարվող զենքի ցանկացած տեսակ պետք է պատրաստված լինի այնպես, որ անհրաժեշտության դեպքում նրա վերահսկողությունը ստանձնի մարդը և ոչ թե՝ ռոբոտացված համակարգը:

- Նպատակակետին կրակելու հրաման պետք է տա մարդ-օպերատորը, - մեկնաբանեց ԱՄՆ-ի պաշտպանության նախարարի տեղակալ Էշտոն Կարտերը: -Նա պետք է հնարավորություն ունենա ուզածդ պահին անջատել ռոբոտացված համակարգերի զինանոցը:

- Մեր հրահանգը լույս աշխարհ է եկել ոչ թե նրա համար, որ մենք հանկարծ գիտակցեինք, թե ինչ-որ մեկը մոտիկ է ստեղծելու տերմինատոր, այլ պարզապես մտածել այդ տերմինատորի ստեղծման հավանականության մասին:

Հրահանգը շատ ժամանակին տրվեց: Դե՛ որ Հարվարդի իրավաբանական գիտությունների դպրոցի փորձագետների կանխատեսումներով, ռոբոտները, որոնք ինքնուրույն որոշում են ընդունում՝ կրակ բացել, թե՛ ոչ, երբ և ում սպանել՝ արդեն լույս աշխարհ կգան 20 տարի անց:

Անդրադարձ...

➤ Եթե հանքանյութերի ֆլուտացիոն եղանակով հանքահարստացման գործում, այսինքն՝ այն կկիրառվի տեղում և ոչ թե կներկրվի հազարավոր կիլոմետրեր հեռվից:

Նշենք, որ մեր բոլոր հանքավայրերը միահանքանյութային կազմի չեն: Նույնիսկ այն պարագայում, երբ հանքավայրն անվանվել է հետախուզվել է զուտ որպես պղնձի հանքավայր, պղնձի հետ հարակից տարածված են տասից ավելի օգտակար տարրեր՝ կապար, ցինկ, կադմիում, սելեն, տելուր, բիսմութ, գալիում, գերմանիում, ինդիում, ծծումբ, երկաթ և այլն: Կամ, հանքավայրն անվանվել է ոսկի-բազմամետաղային կազմավորման ոսկի, արծաթ, պղինձ, կապար, ցինկ տարրերից բացի դարձյալ պարունակում են շատ այլ տարրեր (թվարկված են վերևում): Պղնձամոլիբդենային կազմավորման հանքավայրերում (օրինակ Քաջարանի) պղինձ և մոլիբդեն տարրերից բացի հարակից տարածված են՝ ոսկի, արծաթ, ռենիում, սելեն, տելուր, բիսմութ, գալիում, գերմանիում, ինդիում, կոբալտ, կապար, ցինկ, ծծումբ, երկաթ պլատինիդներ և այլն: Չուտ ոսկու հանքավայրերում (օրինակ, Սոտքում) ազնիվ մետաղներից (ոսկուց և արծաթից) բացի տարածված են սելեն, տելուր, բիսմութ, կադմիում, ինդիում, գալիում, բերի-

լիում, ցիրկոնիում, տանտալ և այլն: Մի խոսքով, այս բոլորը գրվում է այն նպատակով, որպեսզի պարզ դառնա, որ Հայաստանում պետք է կառուցվեն մետալուրգիական գործարաններ ոչ թե մեկ մետաղի կորզման համար (օրինակ, պղնձի), այլ պետք է կառուցվեն համալիր գործարաններ, որտեղ կարող են վերամշակվել թողարկված բոլոր խտանյութերը և կորզվել ոչ թե հիմնական համարվող մեկ-երկու-երեք օգտակար տարրեր, այլ կորզելի քանակներով ներկայացված բոլոր հարակից բաղադրիչները, ինչպես դա արվում է շատ զարգացած և ոչ այնքան զարգացած երկրներում, հենց օրինակ՝ Լեհաստանում: Մեր հաշվարկները ցույց են տվել, որ մեծ մետալուրգիական ձեռնարկությունների առկայության պայմաններում ՀՀ լեռնահանքային արդյունաբերության արդյունավետությունը կարող է աճել 3-4 անգամ, իսկ գերզտված տարրերով միջազգային շուկա մտնելու պարագայում ձեռնարկությունների արդյունավետությունը կարող է աճել տասնյակ անգամներ (գերզտված տարրերի արժեքները սովորականից մեծ են 6-ից մինչև 100, նույնիսկ ավելի անգամներ):

Հրաչյան ԱՎԱԳՅԱՆ

Երկրաբանահանքաբանական գիտությունների դոկտոր

ԺողհՏՆԵՐ

- Հետաքրքիր է, հնարավոր է խաբել գինակոչային համեմատողովի՞մ մեզի անալիզով:

- Միանշանակ, եթե, իհարկե, մեզի փոխարեն հետազոտման տաս որևէ հյուր:

-Իսկ հետո՞:

- Հետո այն, որ դու այլևս չես կարող ծառայել, որովհետև կստացվի, որ դու մարինջ ես կամ մեկ ուրիշ պտուղ:

Արագընթաց մայրուղի: Երիտասարդը սլացքով հարբած, «Մերսեդեսը» քշում է 270 կմ/ժ արագությամբ: Քիչ անց նրան վազանցք է կատարում մի մոտոցիկլետ: «Մերսեդեսի» վարորդը զարմանքից ապուշ է կտրել: Քիչ անց նա նկատում է խճուղու եզրին կանգնած մոտոցիկլիստին, որը ձեռքերով մշան է ամուս կանգնել:

Երիտասարդը արգելակում է շարժի-

չը: Դեպի նա է մետվում մոտոցիկլետը և հարցնում. - Դու տեսա՞ր, չէ, որ ես քեզ անցա:

- Այո, իհարկե, տեսա:

- Իսկ հետևի մատտեղին աղջիկ կա՞ր:

Շքեղ հագնված կարմիր բաճկոնով երիտասարդը տեսնում է դաշտում աշխատող գյուղացուն.

- Պարոն, խնդրում եմ, թույլ տաք ձեր դաշտի միջով անցնել: Կայարանը այդպես ավելի մոտ է. ես ուշանում եմ 6 անց 45-ին մեկնող գնացքից:

- Խնդրեմ, երիտասարդ, կարող եք գնալ: Բացի այդ, եթե ձեզ նկատի իմ ցուլը, դուք կարող եք անգամ հասնել 6 անց 15-ին շարժվող գնացքին:

«Գիտություն»

Գլխավոր խմբագիր՝ Ա. ՏԵՐ-ՊԱՐԻԵԼՅԱՆ

Երևան-19, Մարշալ Բաղրամյան 24բ, հեռ. 56-80-14: Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448:
Ստորագրված է տպագրության՝ 24. 03. 2013 թ.: Տպաքանակը՝ 500:

"ГИТУТИОН" ("Hayka") газета НАН РА